

2017-03

jaargang 48

nummer 03

april 2017

De Vrijdenker

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

**za. 22 april 2017 - 14.00 u.
Algemene Jaarvergadering
UCK - Utrecht**

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Beeldenroof en beeldenstorm
Identiteit en mentaliteit
Godsdienst en fantasie

Filosofie en leesplezier
Europa en de boze sultan
Islam en integratie

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijegedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.

Amsterdam – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Heffer, Oudebrugsteeg 7, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijegedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel

Locatie: De Fermerie, Muggeplein 9, Deventer
Wanneer: elke eerste donderdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijegedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Utrecht – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht
Wanneer: elke eerste maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: utrecht@devrijegedachte.nl

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

COVER

Voorop: Bryan Weening (l.) en Floris van den Berg tijdens de Vrijdenkersborrel in Utrecht op 6 maart 2017. Foto: R. van Elst.

Achterop: Isjtarpoort uit Babylon in het Pergamon Museum te Berlijn, foto: R. van Elst (mrt. 2000); Beeldenstorm: plunderingen door Calvinisten in Lyon.

De Vrijdenker

jaargang 48 • nummer 03 • april 2017

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie / Bestuur	2
* Is de Koran Mohammeds <i>Mein Kampf</i> ?	Anton van Hooff	3
* Identiteit vs. mentaliteit	Fons Tel	4
* De sultan is boos!	Thomas Spickmann	6
* Oproep Verkiezing Vrijdenker v/h jaar 2017	Fabian van Langevelde	7
* Definitie 'atheïsme' (1)	Bert Voorneveld	7
* Definitie 'atheïsme' (2)	Henk Capelle	8
* <i>Hoe komen we van religie af</i> - Floris van den Berg (boekbespreking)	René van Elst	9
* Godsdienst is fantastisch (2, slot)	Tom van Ewijk	11
* Gekooïd door het geloof	Anton van Hooff	14
* Oproep Themanummer juni: Economie en Vrijheid	Redactie	14
* Bijbelse verzinsels	Jan Willem Nienhuys	15
* David Hume en zijn God (boekbespreking)	René van Elst	20
* Filosofisch lees- en denkplezier - Top 21 Ned. filosofieboeken	Floris van den Berg	22
* Islam en het onvoorziene verschil	Tom van Ewijk	23
* Kunstroof redt van beeldenstormen	Anton van Hooff	28
* Drie-staten-oplossing	Bob Schagen	29
* Dominee, pastoor of rabbi (9)	(J.G. ten Bokkel)	30

Help de **Vrijdenker van het Jaar 2017** kiezen!
Zie kader op pag. 7.

Werk mee aan ons juni-nummer met het thema '**Economie en Vrijheid**'!
Zie kader op pag. 14.

AGENDA

- za. 22 april 2017 - Algemene Jaarvergadering in Utrecht, UCK Domplein, 14.00 uur.
- za. 22 april 2017 - March for Science, Museumplein Amsterdam, 12.00-16.00 uur; zie <https://marchforscience.nl/>
- zo. 11 juni 2017 - Atheïsmedag van het Atheïstisch Verbond in Houten
- za. 24 juni 2017 - Vrijdenkersdag
- za. 7 oktober 2017 - Anton Constandse Lezing & Vrijdenker v/h Jaar

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**, waarover meer in nevenstaand kader.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd-, eind-, opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:
ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2017):

- Lidmaatschap met abonnement € 60,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 28,— „
- Abonnement € 35,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 28,— „
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte** is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Richard Duijnste
Gerhard Elferink – ledenadministrateur
Jacques Honkoop – penningmeester / vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde – voorzitter
Saskia Spigt

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:
ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement op tijdschrift De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: www.youtube.com/channel/UCGbnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- Facebook-pagina's: <https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte> en
...com/Democratie en Samenleving - DVG
...com/Ethiek en Mensenrechten - DVG
...com/Milieu en Dierenwelzijn - DVG
...com/Skepticisme en Anti-Kwakzalverij - DVG
...com/Onderwijs en Opvoeding - DVG
...com/Atheïsme en Secularisme - DVG

Is de Koran Mohammeds *Mein Kampf*?

Anton van Hooff

Heeft G. Wilders ooit Hitlers *Mein Kampf* en Mohammeds *Koran* gelezen? Ik wel. Een politicus die zelf niet meer dan 140 tekens kan kwetteren, zal wel niet in staat zijn tot de lezing van twee omvangrijke boeken.

Alleen in hun weerbarstigheid van inhoud komen beide werken overeen. Alle twee zijn ze gruwelijk van inhoud, maar daarmee houden de overeenkomsten op. Wilders' gedram dat de *Koran* net zoals *Mein Kampf* verboden moet worden is daarom grotesk – trouwens: *Mein Kampf* is niet meer verboden!

Hitlers Bijbel

In *Mijn strijd* – ooit in het Nederlands uitgegeven onder de potsierlijke titel *Mijn kamp* ▼ – geeft A. Hitler lucht aan al zijn frustraties en rancune. Alleen als verboden vrucht is *Mein Kampf* een gevaarlijk boek. Een goede therapie voor neonazisten zou zijn hen te veroordelen tot de volledige lectuur – met examen na – van de bijna 900 pagina's intellectuele diarree. Toch waren al vóór de machtsovername in 1933 anderhalf miljoen exemplaren verkocht. Na 1933 werd *Mein Kampf* een soort Bijbel, waarvan Hitler royaal de royalties inde. In 1944 waren er al bijna 11 miljoen exemplaren gedrukt, maar wie had de pil echt gelezen?

In de eindeloze woordenstroom duiken enkele vaste gedachten op. Het 'Duitsdom' van Oostenrijk kon alleen gered worden als dat land bij het Duitse Rijk kwam. Deze droom werd in maart 1938 verwezenlijkt onder de toejuichingen van de honderdduizenden op de Weense Heldenplatz.

Een tweede thema is de noodzaak om voor het Duitse volk levensruimte te scheppen. Koloniën overzee waren allang vergeven, dus de expansie moest maar in het oosten worden gezocht ten koste van de Slavische volkeren. In het gruwelijke boek *Bloedlanden* van Timothy Snyder is te lezen wat daarvan kwam. Mij is als voorbeeld van de volstrekte morele ontarding bijgebleven wat een Duitse soldaat aan zijn vrouw schreef: het doden van vrouwen en kinderen was wel niet zo fijn, maar het Duitse volk moet zich nu eenmaal van mee-eters ontdoen.

Natuurlijk duikt in *Mein Kampf* de Jood voortdurend op. Het blijft verbazingwekkend dat een groep die nog niet één procent van de Duitse bevolking uitmaakte zo werd gedemoniseerd.

De Jood ondermijnde als marxist, journalist en kunstenaar het ideaal van de 'volksstaat', die de Ariër moest voortbrengen. Alleen deze was Gods evenbeeld. Het is opmerkelijk dat Hitler nogal eens de goddelijke Voorzienigheid als autoriteit aanroept, ook voor zijn rassentheorie. Zijn kennis van biologie laat overigens veel te wensen over: vinken paren toch ook niet met mezen, verklaart hij pedant. En als een paard en een ezel paren, is hun

jong steriel. Maar mensen met een verschillende kleur velletje krijgen levensvatbare kinderen die zich voortplanten: er zijn geen menselijke rassen.

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

De bestseller van Mohammed

De *Koran* is heel anders van aard. Het staat bol van schaamteloze zelflof voor schrijver Mohammed, die quasi-bescheiden zich slechts de boodschapper van Allah noemt. Voor het merendeel bestaat het uit de afschuwelijkste bedreigingen aan hen die niet komen tot Onderwerping (=Islam). Branden zullen ze in een hel, die waarschijnlijk van de Perzische Zoroaster is overgenomen. Na een brandbeurt voorziet de 'barmhartige' Allah de zondaar van een vers babyhuidje voor nog een behandeling. Alleen voor mannen heeft het hemelse paradijs voorzieningen: dagelijks ververste maagden en rivieren van wijn – ik neem maar liever hier en nu het zekere voor het onzekere. Er zitten tot vervelens toe herhaalde stukjes Genesis en Exodus (over Mozes) in. En van Jezus (Isha) heeft Mohammed kennelijk van ketterse christenen gehoord; die geloofden ook dat Jezus alleen in schijn aan het kruis gestorven was. Dat het Jezuskindje uit klei levende vogels schiep, is een schattig verhaaltje uit een evangelie dat niet door de kerk erkend is. Die Mohammed heeft zich in Mekka heel wat laten wijsmaken.

De Zwarte Steen is natuurlijk een overblijfsel uit het heidense verleden. Die te ontheiligen zou Mekka hebben beroofd van een lucratieve toeristische attractie.

Maar het gaat de Profeet niet om theologische waarheden. De *Koran* bestaat vooral uit onwrikbare voorschriften. Dat ze wreed (hand afhakken bij dieven) en vrouwonvriendelijk zijn, is voor de historisch geschoolde geen probleem. De *Koran* weerspiegelt nu eenmaal de waarden van een woestijncultuur van veertien eeuwen geleden.

De meerderheid van de muzelmensen heeft zich moderne waarden natuurlijk onwillekeurig eigen gemaakt. Desgevraagd wringt zij zich in allerlei bochten om uit te leggen dat in de *Koran* niet staat wat er staat: dieven zouden indertijd niet de hand afgehakt hebben gekregen, maar slecht een krasje op de hand hebben ontvangen. En gij gelooft dat? Vrouwen zouden geen pak slaag moeten krijgen, maar hoogstens een vermanend tikje op de wang... Het is allemaal deerniswekkend genoeg, maar is het gevaarlijk?

Kunnen boeken überhaupt gevaarlijk zijn? Ja, in handen van gevaarlijke mensen. Het zijn de kwalijke lieden als G. Wilders die moeten worden bestreden, niet het drukwerk. Heinrich Heine schreef al: 'Waar men boeken verbrandt, verbrandt men ten slotte ook mensen.'

Identiteit versus mentaliteit

Fons Tel

'Het is een kostbare weelde die wij ons kunnen veroorloven, dat begrip voor, die erkenning van het vreemde.'

Johan Huizinga,
Nederlands geestesmerk.

De laatste tijd wordt veel gesproken over de vraag of er een Nederlandse identiteit is, en zo ja, wat die identiteit zou kunnen inhouden. De vraag is daarom zo urgent, omdat er veel ongenoegen leeft in de Nederlandse samenleving over de integratie van mensen met verschillende etnische, religieuze en nationale achtergronden. Er heerst een zekere *opinio communis* dat deze mensen zich zouden moeten aanpassen aan de identiteitswaarden van de

Nederlandse cultuur.

Maar dan moet er natuurlijk wel een duidelijke Nederlandse identiteit bestaan waar deze mensen zich naar kunnen richten. En daar begint de schoen te wringen, omdat er na de eindeloos vele discussies nog steeds geen eenstemmigheid over bereikt is wat we

Fons Tel (Haarlem 1941) is autodidactisch vrijdenker.

nu eigenlijk onder deze Nederlandse identiteit zouden moeten verstaan. Is deze identiteit te definiëren met vlagvertoon, met het zingen van het *Wilhelmus*, met de dodenherdenking op 4 mei en/of met het vieren van sinterklaas? Of ligt deze identiteit meer in de eeuwige strijd tegen het water en in het aanleggen van dijken en polders, in de democratische parlementaire staatsvorm met zijn representatieve vertegenwoordiging van het volk, of in de grondwet met artikel 1, waarin vastgelegd is dat niemand gediscrimineerd mag worden op welke grond dan ook?

Zijn en doen

We voelen allemaal wel aan dat genoemde kenmerken niet veel met identiteit van doen hebben. Immers, in andere westerse landen hebben ze vergelijkbare kenmerken die typisch Duits, Frans of Engels heten te zijn en

die alleen formeel kunnen verschillen van de Nederlandse kenmerken. Om aan te geven wat we onder de Nederlandse identiteit zouden moeten verstaan, lijkt het me goed allereerst de term identiteit zelf te definiëren. Onder identiteit versta ik datgene wat je bent door afkomst waardoor je bepaalde persoonskenmerken hebt meegekregen, zoals erfelijke eigenschappen en opvoedingspatronen; kortom, je familiale *footprint*. Valt daar het Nederlandschap onder? Nee dus, want bijvoorbeeld de protestantse Fries heeft qua identiteit niet veel gemeen met de katholieke Limburger.

Een identiteit is ook niet op latere leeftijd te leren, die heb je of die heb je niet. Wat de Fries en de Limburger wel met elkaar delen (als het goed is tenminste), is een Nederlandse mentaliteit. Een mentaliteit bepaalt niet wat je denkt te *zijn*, maar wat je denkt te *doen*, en is als zodanig te leren. Wat je denkt te zijn, sluit anderen uit, die buiten jouw groep of samenleving staan. Wat je denkt te doen, sluit anderen in, omdat je ook met vreemdelingen kan samenwerken. Van de migrant moeten we dan ook niet vragen de Nederlandse identiteit, maar de Nederlandse mentaliteit te leren; dat wil zeggen de normen en waarden leren die ons gedrag richten en betekenis geven. Voor onze democratische rechtsorde, waarin deze normen en waarden zijn vastgelegd, is geen gemeenschappelijke identiteit, maar een gemeenschappelijke mentaliteit noodzakelijk. Democratie veronderstelt een mentale instelling die op gemeenschappelijke activiteit en ontwikkeling van individuele vermogens gericht is. Identiteitswaarden, zoals die van de religie, de sekse, de raciale of de familiale verbanden en dergelijke, ondergraven de democratie eerder dan dat ze haar versterken.

Hollandse mentaliteit

Om inzicht te krijgen wat die Nederlandse mentaliteit is en hoe die is gevormd in de loop der tijd, is het misschien goed hiervan een kort historisch

overzicht te geven. Naar aanleiding van de uitgave van de vierdelige serie over de *Geschiedenis van Holland* (redactie: Thimo de Nijs en Eelco Beukers) geeft de schrijver Herman Vuijsje commentaar op het uitgangspunt hiervan. Hij vraagt zich namelijk af of Holland eigenlijk wel bestaat en niet eerder een fantoom is. De schrijvers van deze serie geven het in het laatste deel zelf toe: 'Er bestaat geen Hollandse identiteit.'

Identiteit: in verbondenheid scheiden.

Voor dit gemis aan identiteit geeft Vuijsje een simpele verklaring: 'Hollanders zijn altijd machtig geweest. Ze hoefden nooit verongelijkt te zijn. Iedereen zet zich nu eenmaal graag ergens tegen af. Maar waar moesten zij zich tegen afzetten?' In het samenspel van gewestelijke krachten vervulde Holland volgens Vuijsje altijd de rol van de man, terwijl de rest van Nederland de vrouw was die zich afzet tegen haar onderdrukker. 'Vrouwen zijn ook altijd op zoek naar hun identiteit, ze lezen er ook bladen over. Mannen lezen nauwelijks bladen over hun identiteit, maar over auto's of over voetbal.' (*Haarlems Dagblad*, 15-2-2003) Met de constatering dat de Hollanders zich nergens tegen af konden zetten, omdat zij altijd machtig zijn geweest, is nog niet bewezen dat zij geen identiteit zouden hebben. Zeker, die identiteit is niet gestoeld op adellijke heerlijkheden of kerkelijke kronieken, en ook niet op bloed- en bodembanden en de etno-religieuze eenheidsbeleving, zoals dat met de andere gewesten het geval was. Wanneer er al sprake zou zijn van een Hollandse identiteit, dan kan deze alleen gezocht worden in de sfeer van samenwerkingsverbanden die tot zelfstandige en autonome bestuursorganen leidden. Dat waren de waterschappen en heemraden van de boeren, de verenigde compagnieën van de handelaren, de vroedschappen van de stadsbesturen en de rederijderskamers van de culturele elite.

In *Een dorp in de polder. Graft in de zeventiende eeuw* schrijft de historicus A. Th. van Deursen 'dat meer dan 10% van de (mannelijke) beroepsbevolking direct betrokken was bij openbare functies die buiten de bestuurlijke kaders van de overheid taken kenden als poldermeesters, molenmeesters, rooimeesters, hooischatters, weesvaders en –moeders, collecteurs voor armen, enz. Dan gaat het om degenen die op een gegeven moment gelijktijdig in dienst waren. De totale groep waaruit deze personen gekozen waren

was zeker twee- of driemaal zo groot. We kunnen dus gerust zeggen dat een aanzienlijk deel van de bevolking

actief betrokken was bij de handhaving van de regels die voor de gemeenschap golden.'

**Mentaliteit: in
verscheidenheid
binden.**

Poldermodel

Dat de Nederlandse identiteit niet zozeer bepaald wordt door een eenheidsgevoel vanuit een heroïsch verleden, maar meer door de noodzakelijke samenwerking, legt de pionier van de mentaliteitsgeschiedenis in Nederland, Willem Frijhoff, uit. In 'Niets dan tweedracht' (*NRC Handelsblad*, 6-11-2010) zegt hij: 'Nederlanders beleven hun identiteit meer in de tegenwoordige tijd – door gedrag en ritueel – dan in verhalen over geschiedenis. Ze hebben geleerd om aan die geschiedenis niet te veel belang te hechten als cement van hun eenheid. Want zodra je ernaar gaat kijken, zie je niets dan tweedracht: religieus, staatkundig, noord tegenover zuid, oost tegenover west, elite tegenover niet-elite. Sinds het ontstaan van een onafhankelijke staat bestond de Nederlandse samenleving uit een veelheid van min of meer autonome groepen: steden, provincies, kerkgenootschappen, ideologische en politieke facties en rivaliserende instellingen. Die moesten onderhandelen en overeenstemming bereiken over de vorming en instandhouding van een *werkbare staatsvorm*. Nederlanders hebben nooit geleerd de geschiedenis als eenheid of als bindende factor te zien. Toen dat in de negentiende eeuw werd geprobeerd, viel het geschiedbeeld alras uiteen in een katholieke en

een protestante versie.' (Cursivering van mij.)

Als we de definitie van Vuijsje hantieren met betrekking tot de Nederlandse identiteit, dan moeten we zeggen dat Nederlanders elkaar niet vinden door zich tegen niet-Nederlanders af te zetten, maar door hun onderlinge verscheidenheid om te zetten in een gezamenlijke strijd tegen de natuur: het wassende water, de dalende grond, de kwetsbare ligging aan zee, het gure en wisselvallige klimaat. De Nederlandse samenleving vindt dan ook haar bindende kracht in de samenwerking van verschillende groeperingen; het zogenoemde poldermodel. Een dergelijke samenleving heeft dan ook niet zozeer een identiteit, maar een mentaliteit. Het gaat er namelijk niet om, om vanuit een verbondenheid anderen uit te sluiten (identiteit), maar om vanuit een verscheidenheid met anderen samen te werken (mentaliteit).

De mentale kracht van samenwerking komt momenteel het best tot uiting in de Europese Unie. Zo schreef Jean Monnet►, een van de grondleggers van de EU: 'De zes Europese landen zijn niet begonnen aan de grote onderneming de muren neer te halen die hen scheiden, om vervolgens nog hogere muren op te richten tegen de buitenwereld. Wij verbinden geen staten, wij verenigen mensen.' En Ben Knapen, schrijver van *De man en zijn staat*. Johan van Oldenbarnevelt, wordt getroffen door de parallel tussen het ontstaan van de Republiek (van de Zeven Provinciën) en het eenwordingsproces van Europa. 'Net als de Unie', merkt hij op, 'was de Republiek geen federatie, geen confederatie, geen echte republiek en dus een geval apart, *sui generis*. En net als de Europese Unie was de Republiek het onvoorziene product van een lang en onvoorspelbaar proces.'

In het proces van aansluiting van Bulgarije bij de EU noemde de premier van Bulgarije, Simeon Saksoburgotski, de eisen op die de EU aan nieuwe lidstaten stelt: 'Hoe werken jullie, hoe functioneren jullie en hoe passen jullie jullie mentaliteit aan.' Dat

is de kracht van een mentaliteit die hoort bij samenwerking. Wie nu kiest voor Nederland op grond van de gesloten grenzen van het nationalisme, kiest voor een identiteit. Wie daarentegen nu kiest voor Europa binnen de open grenzen van een Nederlandse staat, kiest voor een mentaliteit.

Moeder- en vadertaal

Op grond van deze mentaliteit zouden wij de binnenkomende buitenlanders – vluchtelingen en migranten – moeten verwelkomen. De kernvraag moet dan aan hen gesteld worden: zijn jullie bereid onze mentaliteit qua normen en waarden te delen en al samenwerkend op te gaan in onze samenleving, met behoud van eigen identiteitswaarden zoals die van religie, cultuur, tradities en dergelijke?

Ik ben ervan overtuigd dat de meesten van hen deze vraag bevestigend zullen beantwoorden. Maar dan moeten we het hen ook mogelijk maken deze samenwerking tot stand te brengen. De eerste zorg is dan het leren van de taal, omdat communicatie het eerste vereiste is om tot samenwerking te komen. Daarbij moeten we duidelijk onderscheid maken tussen de moedertaal die identiteitswaarde heeft en de, wat ik zou willen noemen, de 'vadertaal' die mentaliteitswaarde heeft. In de moedertaal druk je emoties en belevenissen uit, de taal die je van huis uit leert en die later ook haast niet meer te leren valt. De vadertaal daarentegen is de taal van het sociale verkeer en het economische handelen. Deze taal mag in eerste instantie ook Engels zijn, omdat vele buitenlanders en de meeste Nederlanders deze taal meer of minder beheersen. Op basis van deze taal is dan in de loop van de tijd het Nederlands gemakkelijker te leren dan dat die taal eerst in de schoolbanken geleerd moet worden. Met behulp van de vadertaal is het leerproces van samenwerking snel en efficiënt op te pakken en daarmee de mentale integratie van de migrant op basis van een gemeenschappelijke mentaliteit: aan de slag! En dat laatste is het wezenlijke sociale bindmiddel van de Nederlandse maatschappij. Daar hebben we geen Nederlandse identiteit voor nodig.

De sultan is boos!

Thomas Spickmann

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker

In de afgelopen tijd zijn wij met aanvallen op Duitsland en Nederland van de Turkse president geconfronteerd. Aanleiding is dat diverse bijeenkomsten in Europa niet kunnen doorgaan waar hij en zijn ministers campagne willen

voeren voor het aanstaande referendum over de grondwetswijziging in eigen land waardoor de macht van het staatshoofd aanzienlijk groter wordt.

Erdogan heeft in de laatste vijftien jaar veel aanhangers binnen en buiten Turkije gewonnen. Dit valt aan de enorme (inmiddels afgezwakte) economische groei te danken die tot grote welvaart leidde. Bovendien spreekt zijn religieuze en conservatieve houding vooral diepgelovige moslims aan. De bouw van nieuwe moskeeën en het openen van talloze koranscholen worden op grote schaal bevorderd. Op deze wijze wordt de seculiere erfenis van Mustafa Kemal Atatürk teniet gedaan die na de eerste wereldoorlog de huidige Turkse staat oprichtte en grote waarde aan de scheiding tussen overheid en godsdienst hechtte.

Lange tijd gaven zich velen aan de illusie over dat Erdogan de islam op een moderne liberale wijze met de democratie weet te combineren. Deze heeft hij alleen gebruikt om de macht te verwerven. Religie en democratie zijn in wezen aan elkaar vreemd. Of een almachtige god regeert, of het volk. Allebei tegelijk gaat in principe niet. Daarom konden in Europa de mensenrechten, de rechtsstaat en de democratie in de loop der eeuwen alleen tegen het hardnekkige verzet van de kerken doorgezet worden. De moslimwereld heeft een dergelijke ontwikkeling nooit meegemaakt.

Internationaal heeft Erdogan zijn grote doel tot nu toe niet bereikt. Hij wil graag zijn invloed op de omringende landen vergroten, dus, een nieuwe sultan zijn en de glorie van het oude Osmaanse rijk doen herrijzen dat 100 jaar geleden ten onder ging. Om dit zichtbaar te maken heeft hij in de

hoofdstad Ankara een reuzen presidentieel paleis laten bouwen dat duizend kamers bevat, bovendien zijn er televisieopnamen waar hij in de oude klederdracht te zien is. Toen een paar jaar geleden in Egypte korte tijd de moslimbroeders regeerden werd geprobeerd om een hechte en duurzame band met Turkije te

realiseren. Maar in het land van de piramiden kwam vanwege politieke instabiliteit al gauw een einde van het bewind van de toenmalige president Morsi. In buurland Syrië steunde Erdogan enige tijd degenen die tegen hun regering oorlog voeren, maar zij worden inmiddels met behulp van de Russen

teruggedrongen. Ook in andere regio's van het Midden-Oosten heeft de 'sultan' niet veel nieuwe vrienden gemaakt.

Gevreesd wordt dat in Turkije een dictatuur op komst is als de grondwetswijziging doorgaat. Afgelopen zomer werd een staatsgreep neergeslagen. Vervolgens werd de noodtoestand uitgeroepen. Talloze mensen met een mogelijk onvoldoende loyale houding jegens de regering werden gearresteerd. De geestelijke leider Fethullah Gülen, die Erdogan ooit aan de macht hielp en sinds lange tijd in de VS leeft, werd tot doodsvijand verklaard met de veronderstelling dat hij de staatsgreep geïnitieerd had. Veel van zijn religieuze instellingen binnen Turkije moesten gedwongen sluiten. Ideologisch bestaat tussen deze twee heren echter nauwelijks verschil.

Dit lijkt op de situatie in Duitsland 80 jaar geleden. Toen de nationaalsocialisten de macht verwierven werd door een communist in Berlijn het parlamentsgebouw in brand gestoken. Dit werd als aanleiding gebruikt om de oppositie die nog overgebleven was steeds meer te onderdrukken en volledig uit te schakelen. Na invoering van een machtigingswet werd Hitler de absolute leider. Zijn medestrijder Ernst Röhm was het hoofd van de paramilitaire 'SA'. Men wilde voorkomen dat zijn organisatie ten opzichte van het reguliere leger te machtig zou worden; daarom werd hij in 1934 vermoord. Het valt op dat zich de geschiedenis steeds weer herhaalt.

Moeten wij Turkse politici de kans geven om in Nederland en Duitsland samen met hun aanhangers die sinds generaties in ons continent leven campagne voor het aanstaande referendum te voeren? Zeker niet als wij een weerbare democratie willen zijn. Op zich is de grondwetswijziging niet voor enig Europees land bedoeld. Maar als wij aan autoritaire leiders van elders de mogelijkheid bieden om hier voor hun doeleinden te werven kan dit op den duur ook voor ons nadelig worden omdat bepaalde bevolkingsgroepen negatief beïnvloed worden. Erdogan zouden wij pas bij ons mogen laten optreden zodra hij ophoudt de oppositie in eigen land te onderdrukken. Bovendien zouden Europeanen de mogelijkheid moeten krijgen om naar Turkije af te reizen en daar zonder enige kans op arrestatie voor atheïstisch en seculier gedachtegoed te werven.

Verkiezing van de Vrijdenker van het Jaar 2017

Beste lezers,

Zoals u allen wel zult weten, roept De Vrije Gedachte sinds 2006 ieder jaar iemand uit tot Vrijdenker van het Jaar. Dit is steeds een Nederlandstalig persoon die door een groot oeuvre of veel publiciteit van belang is geweest voor de vrijdenkerij en de dingen waar zij voor staat, zoals bijv. scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting, zelfbeschikkingsrecht, etc..

De Vrijdenker van het Jaar wordt gekozen door het bestuur. Dit is een langdurig proces met soms verhitte discussies. Dit jaar willen wij het eens anders aanpakken. We willen de leden verzoeken ons te laten weten wie zij vinden dat Vrijdenker van het Jaar 2017 moet worden. De naam van de genomineerde met een korte onderbouwing (de functie/activiteit van de persoon (bijv. columnist in krant X), waarom hij/zij als vrijdenker beschouwd moet worden, speciale verdienste(n)) kan worden gestuurd naar info@devrijgedachte.nl.

Aan de hand van de ontvangen nominaties zal door het bestuur een shortlist worden opgesteld. Tijdens de Algemene Jaarvergadering van 22 april zullen de aanwezigen kunnen stemmen op diegene op de shortlist die hun voorkeur heeft.

Ter voorkoming van misverstand: alleen DVG-leden kunnen iemand nomineren. Wij zien uw inzendingen met belangstelling tegemoet.

Namens het bestuur,
Fabian van Langevelde, voorzitter.

De laatste 10 jaar zijn benoemd:
2007 – Dirk Verhofstadt
2008 – Max Pam
2009 – Midas Dekkers
2010 – August Hans den Boef
2011 – Herman Philipse
2012 – Piet Borst
2013 – Dick Swaab
2014 – Hafid Bouazza
2015 – Karin Spaink
2016 – Arjen Lubach

Definitie 'atheïsme' (1)

Bert Voorneveld

De redactie van De Vrijdenker riep ons op om een betere definitie te bedenken voor het begrip 'atheïsme' dan die we vinden in de 'Dikke Van Dale'. Dat lijkt me zeer terecht, want de versie van Van Dale is aan herziening toe. Niet vreemd natuurlijk, want onze taal is een levend, evoluerend fenomeen en Van Dale dient daarop aan te sluiten. In dit geval is het trouwens niet in de eerste plaats het praktische taalgebruik, maar veeleer de veranderende cultuur die noopt tot het aanpassen van de definitie van het begrip 'atheïsme'. Dat blijkt als we bezien hoe door de jaren heen het begrip 'atheïsme' is gedefinieerd. Waar hij ooit christelijk was, is Van Dale tegenwoordig multi-culti.

De oudste versie op mijn boekenplank, de zesde druk uit 1924, weerspiegelt nog de christelijke culturele dominantie. Atheïsme betekende toen volgens Van Dale: *"het niet gelooven aan het bestaan van God (in smalenden zin: atheïsterij)"*. Een atheïst werd door Van Dale geduid als *"godloochenaar"* en voor het bijvoeglijk gebruik gaf Van Dale als voorbeeld: *"atheïstische gevoelens"*.

We zien dat atheïsme in 1924 nog als een dwaling werd gezien; men spreekt over "het bestaan van God", zonder lidwoord en met een hoofdletter geschreven. Dus niet als soortnaam, maar als een eigennaam en wel die van de de joods-christelijke god. Moslims, hindoes en alle andere gelovigen, die dus de verkeerde god(-en) vereerden, werden door Van Dale in 1924 tot de atheïsten gerekend.

Het begrip "loochenen" had (en heeft trouwens nog steeds) de connotatie van ontkennen-tegen-beter-weten-in of het ontkennen van een erkende waarheid. Wie zich bezig hield met "atheïsterij" had kennelijk last van "atheïstische gevoelens".

In Van Dale's tiende druk, we leven dan inmiddels in 1976, zijn de definities nog niet echt anders, hoogstens uitgebreider. Van Dale definieert 'atheïsme' dan als volgt: *"godloochenening, ontkenning van het bestaan, de bestaanbaarheid of bewijsbaarheid van een (persoonlijk) God"*. In die tiende druk wordt een atheïst omschreven als *"godloochenaar"*.

Het gebruik van de formulering "een (persoonlijk) God" duidt op verwarring bij Van Dale. Niet zo zeer vanwege de taalfout, maar vanwege het gebruik van het onbepaalde lidwoord 'een' in combinatie met de eigennaam 'God'. Wie de bewijsbaarheid van een bepaalde god ontkent (c.q. de onbewijsbaarheid erkent) kan best in het bestaan van diezelfde god geloven; dat is nou net wat 'geloven' onderscheidt van 'weten'. Zo kon volgens de multiple choice definitie van 1976 een gelovige christen om meer dan één reden als "atheïst" worden aangemerkt.

In mijn digitale versie van Van Dale uit 2005 luidt de definitie van atheïsme simpelweg: *"ont-*

Bert Voorneveld (1949) studeerde Rechten in Utrecht en Bestuurlijke Informatiekunde in Den Bosch. Hij was werkzaam als gemeenteambtenaar, software-ontwikkelaar en IT-ondernemer. Thans moderator van het economieblog www.deinnovatieconomie.nl

kenning van het bestaan van God". In feite is daarmee de definitie uit het begin van de vorige eeuw teruggehaald. De toevoeging 'persoonlijk'(e) ontbreekt weliswaar, maar het lidwoord is weer verdwenen en met de eigennaam 'God' wordt duidelijk gerefereerd aan de joods-christelijke god.

In de vrije digitale versie die momenteel op het web beschikbaar wordt gesteld doet Van Dale een vlucht naar voren en zegt nu slechts: atheïsme is de *"ontkenning van het bestaan van een god"*. Daarmee moeten alle godgelovigen nu definitief ook tot de atheïsten worden gerekend. Immers, zij geloven bijna allemaal in één bepaalde god en ontkennen doorgaans het bestaan van een of meer andere goden. Vaak zelfs het bestaan van alle andere goden dan de hunne.

Ik denk dat we inderdaad mogen concluderen dat er behoefte is aan een betere definitie.

Belangrijk vind ik allereerst, dat het begrip 'bewijsbaarheid' uit de definitie verdwijnt. Dat vertroebelt het beeld alleen maar en mist de essentie. Behalve op bepaalde specifieke terreinen, zoals de wiskunde, hebben we maar zelden te maken met 'bewezen' zekerheden. Ons weten bestaat vooral uit een breed scala van waarschijnlijkheden. Het is om die reden dat mensen die sterk hechten aan intellectuele hygiëne, zoals met name wetenschappers, er moeite mee hebben om zich ronduit atheïst te noemen. Bekende atheïsten als Neil deGrasse Tyson en Richard Dawkins weten dat het niet-bestaan van goden niet bewezen kan worden en noemen zich om die reden nog wel eens 'agnost'. Dawkins voegt er dan stevast aan toe dat hij het bestaan van een god, welke dan ook, net zo waarschijnlijk acht als het bestaan van bijvoorbeeld kaboutertjes, maar die toevoeging wordt door godgelovige apologeten zelden of nooit in het citaat meegenomen. Zij gaan gretig op de loop met de informatie dat Dawkins zich 'agnost' noemt om daarmee de valse indruk te wekken dat hij de kans dat er geen god bestaat even groot acht als de kans dat er wel een god bestaat.

De bewijsproblemen zijn zo evident, dat ik het zinloos vind om daar een definitie aan op te hangen. Liever zou ik dus spreken in termen van 'waarschijnlijkheid'. Daarbij heb ik aanvankelijk gedacht aan de volgende formulering: "Atheïsme is de overtuiging dat het bestaan van goden uiterst onwaarschijnlijk is." Die heeft de charme van de eenvoud,

maar mist voor mijn gevoel nog iets essentieels, namelijk de praktische component. Voor mij is het atheïsme niet alleen een intellectuele positie, maar ook een overtuiging die in de praktijk mijn leefwijze bepaalt. Anders dan Blaise Pascal heb ik er geen behoefte aan om te 'gokken' op het al of niet bestaan van een god, omdat ik de kans op het bestaan ervan niet slechts klein acht, maar ook verwaarloosbaar. Ik erken dat voor het bestaan noch voor het niet-bestaan het onomstotelijke bewijs (in de zin van 'proof') geleverd kan worden. Maar gezien de overweldigende hoeveelheid tegenbewijs (in de zin van 'evidence') leef ik in de overtuiging dat er hoogst waarschijnlijk geen goden bestaan. Ik wil ze dus niet zozeer ontkennen als wel verwaarlozen.

Mijn voorstel luidt daarom als volgt.

Atheïsme: "De overtuiging dat de waarschijnlijkheid van het bestaan van goden verwaarloosbaar klein is."

Atheïst: "Iemand die leeft in de overtuiging dat de waarschijnlijkheid van het bestaan van goden verwaarloosbaar klein is."

Zo geformuleerd vallen christenen die overtuigd zijn van het bestaan van de bijbelgod maar het bestaan van Brahma, Wodan, Quetzalcoatl en al die andere goden hardnekkig blijven loochenen, niet langer onder Van Dale's definitie van atheïst. Dat zal ze genoeg doen. Die christenen dan.

Definitie 'atheïsme' (2)

Henk Capelle

Atheïsme is een beredeneerde ontkenning van het bestaan van (een) God.

CITATEN

Elk soort geestdrift is belachelijk voor wie ze zelf niet voelt. – **Leo Polak**, *Sexuele Ethiek*, p. 94

Feiten hebben nog nimmer een geloof aan het wankelen gebracht. – **Karel van het Reve**, *Het geloof der kameraden*, in *Verz. Werk 3*, p. 39.

Als tolerantie intolerantie tolereert, is het vroeg of laat gedaan met de tolerantie en tolereren de intoleranten de tolerantanten niet langer. – **Floris van den Berg**, *Hoe komen we van religie af?*, p. 83

Hoe komen we van religie af? – Floris van den Berg

René van Elst

Voor gelovigen zijn het uitingen van 'rabiaat atheïsme', wij als heidenen schrikken echter niet van boektitels als *God is not great – How religion poisons everything*, of *The God Delusion* of – dichterbij huis geschreven – *Het zal je God maar wezen*. We kijken er wel van op als juist de EO met een programmaserie komt, getiteld *Rot op met je religie!* Recent hebben we de vijf afleveringen daarvan kunnen zien, waarin onze medevrijdenker Floris van den Berg ▼ voor het voetlicht trad met niet mis te verstane uitspraken. Op het moment dat ik dit schrijf, zijn alle vijf afleveringen nog te zien op http://www.npo.nl/rot-op-met-je-religie/VPWON_1269196.

Van den Bergs tv-optreden was aanleiding voor het opnieuw uitbrengen van zijn boek uit 2009, *Hoe komen we van religie af?* De cover is nu voorzien van een aandachttrekkend kader met de tekst 'DEELNEMER VAN ROT OP MET JE RELIGIE!' en het boek sluit af met een nieuwe epiloog over de botsing van levensvisies die we in het EO-programma konden meebeleven. Desondanks is het boek niet dikker geworden dan de 1e druk; het is in een wat kleinere letter gedrukt, zodat er méér op elke pagina staat. Vermeldenswaard is nog dat de herdruk van het boek tegelijk is uitgekomen met een nieuw en omvangrijker werk van Van den Berg, *De Vrolijke Feminist*, waarvan u al een aantal fragmenten in De Vrijdenker hebt kunnen lezen. Voor het volgende nummer staat een bespreking van dit boek op het programma.

Tussen boektitels als de bovenaan genoemde is *Hoe komen we van*

religie af? opvallend, omdat hierin wordt opgeroepen tot bestrijding van religie, althans iets in die richting. Dit roept al voordat je het gelezen hebt de vraag op of rekening wordt gehouden met de vrijheid van levensbeschouwing, die wij in ere plegen te houden. Kan Van den Berg ons werkbare ideeën aan de hand doen, die niet in strijd zijn met de door hem vaak bewierookte Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM) van 1948? Uit de subtitel *Een ongemakkelijke liberale paradox* is wel duidelijk dat Van den Berg zich van deze problematiek bewust is; natuurlijk is hij dat. Voorts rijst meteen de vraag tot wie dit boek zich richt en wie dus met 'we' bedoeld zijn. Het wordt tijd om het open te slaan en antwoorden te gaan zoeken.

Bij even bladeren vinden we op p. 117 de uitspraak: *'Ideeën en opvattingen moeten altijd bekritiseerd worden'*. Dit mogen we gelukkig dus ook ter harte nemen bij het bespreken van dit boek (ook al komt de uitspraak zelf als opvatting mede voor bekritisering in aanmerking, maar dat paadje kunnen we beter niet inslaan). Op p. 14 vinden we: *'Iedereen kan ongelijk hebben, vooral diegenen die er heel zeker van zijn dat dat niet zo is.'* Als bespreker van dit boek voel ik me dus door de auteur dubbel gemachtigd om me kritisch op te stellen. U zult hieronder toch niet veel kritiek vinden – per slot van rekening ben ik min of meer van dezelfde club.

Het boek bevat drie onderdelen, die in mijn ogen afzonderlijke essays zijn, maar als hoofdstukken worden aangeduid, waarschijnlijk omdat ze toch niet helemaal los van elkaar staan. Het eerste deel bestaat uit twee hoofdstukken en behandelt de vraag die in de boektitel gesteld is, het tweede gaat erover welk standpunt kan worden ingenomen ten opzichte van religieuze symboliek in kleding en uiterlijk; het derde geeft een uiteenzetting van de memen-theorie in connectie met reli-

gië. Daarna vinden we nog de reeds genoemde epiloog.

Na een korte inleiding tot het atheïsme als intellectueel doordachte positie (en verwerping van agnosticisme) stelt Van den Berg de vraag, als titel van het eerste hoofdstuk *'Waarom zouden we van religie af willen?'* en hij geeft meteen het antwoord: *'Het is tijd om te trachten de mensheid te bevrijden van onwetendheid, onverstand en bijgevolg, die gedeeltelijk geïnstitutionaliseerd zijn in religies.'* Zijn doel is het vinden van *liberale* mogelijkheden om de bevrijding van religie dichterbij te brengen en daarmee een eind te maken aan allerlei vormen van onderdrukking die steunen op verwerpelijke waarheidsaanspraken en op blindelings gehoorzamen aan een moraal van vermeend bovenaardse herkomst. Methoden voor het uit de wereld helpen – of op zijn minst ontmoedigen – van religie moeten gebaseerd worden op

wetenschappelijke kennis over religie in verschillende vakgebieden, zoals sociologie, antropologie en psychologie. Criteria voor het moreel toetsen van religieuze/culturele gebruiken zouden vooral moeten zijn: zijn er slachtoffers? draagt het bij tot het welzijn van personen? en: is het waar?

In hoofdstuk 2 presenteert Van den Berg maar liefst 17 paragrafen met strategieën die zouden kunnen bijdragen aan het realiseren van het genoemde doel. Het zou te ver voeren om die hier allemaal (al of niet kritisch) te gaan bespreken of zelfs maar te noemen. Verwacht niet dat het allemaal strategieën zijn die duidelijke aanwijzingen bevatten over wie wat waar en wanneer moet doen. Het 'we' uit de boektitel moet heel ruim worden gezien. In sommige paragrafen wordt een beroep gedaan op de overheid (t.b.v. scheiding van religie en staat, secularisatie van (internationa(a)l(e)) recht en verdragen), in andere op intellectuelen en wetenschappers; weer andere zijn nadrukkelijk op atheïsten gericht en nog andere op zo'n beetje iedereen. Die laatste zijn het minst strategisch, zoals de paragraaftitels *Verleg je horizon* en *Het beoefenen van niet-religieuze activiteiten voor lichaam en geest* al laten doorschemeren. Ik wil speciaal melding maken van paragraaf 8, die ook niet zozeer het karakter heeft van een strategie, maar waarin Van den Berg pleit voor zijn universeel subjectivisme (U.S.) als (basis voor) een niet-religieuze, naturalistische ethiek, die de theïstische moraal overbodig moet maken. Het U.S. is door de auteur verder uitgewerkt in zijn proefschrift *Harming Others* uit 2011. Dit onderwerp is een aparte bespreking waard.

E.e.a. overziend: Van den Berg heeft over allerlei opties nagedacht en hoe meer mensen hierdoor op een zinvol spoor worden gezet, hoe beter.

Bij het derde hoofdstuk, *Paradox van vrijheid*, begint wat ik als het tweede essay van dit boek zie. Dit behandelt

het in het openbaar dragen van religieuze symbolen, in het bijzonder de hoofddoek van moslim-vrouwen; de centrale vraag is of de overheid individuen moet beschermen tegen religieuze indoctrinatie en beknotting van hun rechten. Van den Berg belicht e.e.a. van veel kanten, misschien wel van alle kanten, dat kan ik niet zo gauw overzien. Maar wat is de liberale oplossing als de één iets ziet als (symbool van) onderdrukking en belemmering voor emancipatie terwijl de ander het ziet als een heilige of sociale plicht? Moet je pragmatisch zijn, bijvoorbeeld omdat bij een hoofddoekverbod meisjes van school gehouden zouden worden en dan nog minder aan emancipatie toekomen? Of kan/moet je de vrijheid om uiting te geven aan een religie beperken? Volgens Van den Berg kunnen vanuit liberaal perspectief hoofddoeken en andere door de ouders verplichte religieuze kleding worden verboden op scholen, omdat het individu zoveel mogelijk beschermd moet worden tegen ideologische indoctrinatie.

Beter echter zou de afschaffing van religieus gefundeerd onderwijs zijn. Zo komen we in de richting van de eerder besproken strategieën om van het héle verschijnsel religie af te komen. Dat een hoofddoekverbod zou beschermen tegen religieuze indoctrinatie lijkt mij persoonlijk twijfelachtig; zelfs de afschaffing van religieus gefundeerd onderwijs, hoe veel beter en wenselijk ook, zal daar geen eind aan maken.

Het derde essay *De mementheorie van religie* geeft een uiteenzetting over de verspreiding van religieuze ideeën als memen. Het begrip meme is min of meer gepopulariseerd door Richard Dawkins ▲ in zijn boek *The Selfish Gene* uit 1976.

Het gaat in dit deel dus even niet over hoe je van religie af komt, maar (in eerste instantie) over hoe je er aan komt. Het komt erop neer – kort in mijn eigen woorden – dat een meme, i.c. een religieus idee, zich verspreidt

Hoe komen we van religie af? Een ongemakkelijke liberale paradox

Auteur: Floris van den Berg

Uitgever: Houtekiet

Paperback, 160 pagina's,

ISBN: 9789089245601, prijs: € 17,99

E-book, ISBN: 9789089245618, prijs: € 9,99.

als een virus: het dringt door tot iemand en geeft hem de opdracht tot verdere verspreiding, zoals een virus een cel ertoe brengt om kopieën van het virus te maken voor verdere verspreiding. Als ouders het religieuze virus overdragen op hun kind, dwingen zij het tot geloof, stelt Van den Berg. Naar mijn mening kun je hierbij over het algemeen niet spreken over (verwijtbare) dwang. Evengoed ligt de vraag naar een 'vaccin' voor de hand en zo komen we toch weer bij de strategieën van het eerste essay. Ik voel wat neiging om dwars te gaan liggen bij het idee van informatie als een soort organisme met een strategie, al is het een aansprekende analogie en stof tot overdenking. Graag trap ik hier nog even een open deur in: analogieën zijn nooit verklaringen; ze kunnen alleen dienen tot verheldering / illustratie.

In de epiloog sluit Van den Berg af met een schets van zijn ervaringen tijdens de opnamen voor de tv-serie (was het een documentaire of was het reality-tv?) *Rot op met je religie!* Samen met een andere atheïst, de sloper Bryan Weening (u ziet beiden op de voorkant van deze Vrijdenker), mocht hij daar allerlei tot discussie aanleiding gevende situaties ondergaan samen met vier theïsten uit christelijke, joodse en islamitische kring. Het is verleidelijk om daar het e.e.a. over te verklappen, maar laat ik afsluiten met de opmerking dat het betitelen van zulke mensen als 'reli-gekkies' mij geen effectieve strategie leidt om tot bevrijding van religie te komen.

Dit boek misstaat niet op uw vrijdenkerij-boekenplank; natuurlijk bent u al in het bezit van de eerste druk zodat u het aanschaffen van deze nieuwe editie achterwege kunt laten.

Godsdienst is fantàstisch (2, slot)

Tom van Ewijk

Tom van Ewijk (1934) is filosofisch geschoold, journalist van professie, werkzaam als vertaler en essayist, auteur van o.a. *Maatschappij of Haatschappij* (Aspekt 2009).

Nu kwam de ontdekking van de mannelijke rol bij de voortplanting zeker niet als een mondiale donderslag. Er moet heel wat gerommel in de tijd en op verschillende plaatsen op aarde aan zijn voorafgegaan, voordat de animus zich definitief boven de anima verhief. Of anders gezegd: voordat de transcendente god zich verhief boven de natuurgodin. "Omdat mannen geloofden dat zij de overheersende rol bij de voortplanting speelden" – aldus Marilyn French – "en omdat de goden van hun jachtculten in zekere zin reeds beheersende goden waren, begonnen mannen een transcendente god te

aanbidden, een god die niet, zoals de oude immanente godin, deel uitmaakte van de natuur, maar die macht uitoefende over de natuur zonder er zelf deel van te zijn. Een transcendente god is niet beïnvloedbaar door wat hij schept, hij beheerst zijn schepping zonder erin mee te delen." Het is niet ondenkbaar dat zó ongeveer de ene en ware god als man ontstond en tenslotte evolueerde tot de Jahweh van de bijbel en de Allah van de koran. De mangeworden bezitter van hemel en aarde, de theo zonder logica. Godsdienst ontstaan door mannelijke bezitsdrift.

Nieuwe mythen

Een nieuwe mythe kreeg gestalte waaruit weer andere mythen ontstonden, waarvan sommige min of meer overeenkwamen met reeds bestaande mythen, zoals het scheppingsverhaal en de zondvloed. Maar wat nu opvalt is, dat met de introductie van God de Vader de mythen als onveranderlijke waarheid werden vastgelegd, dus in zekere zin 'geontmythologiseerd'. Want zoals Joseph Campbell zegt: "de meeste mythen spreken zichzelf tegen. Je kunt bij een bepaalde cultuur zelfs vier of vijf verschillende mythen vinden met allemaal verschillende versies van hetzelfde mysterie. Mythologie is poëzie en poëtische taal is heel flexibel." Theologie ziet dat anders en maakt van mythologie religie. Mythologie is dan wat God letterlijk denkt en daarnaar heb je je te gedragen. "Religie maakt van poëzie proza", constateert Campbell.

Vrouw en zonde

Een interessante vraag in dit verband is, of de vrouw in andere mythologieën als zondig wordt beschouwd. Campbell is het nergens tegengekomen. Uitsluitend in de bijbelse tradi-

tie "is de idee van de zondeval dat de natuur, zoals we die kennen, verdorven is, dat seks op zichzelf verdorven is, en dat de vrouw die voor seks staat, verderfelijk is."

Ook al mag tegenwoordig in sommige landen de positie van de vrouw verbeterd en soms aanzienlijk verbeterd zijn, er is mondiaal gezien in principe niet zo erg veel veranderd. Het veelzijdige hindoeïsme, de oudst bekende religieuze traditie, huldigt als enige vanaf de oorsprong de gelijkwaardigheid van man en vrouw. Maar in het dagelijkse leven lijkt dat mooier dan het is. De vrouw moet dienstbaar zijn en absoluut gehoorzaam aan de man. Vrouwen die het huishoudelijke werk verrichten, worden gediscrimineerd. Als de man sterft, mag de vrouw niet hertrouwen, wel andersom. Streng-gelovige hindoes verbannen zelfs weduwen uit hun samenleving. En het kastenselsel, hoewel officieel afgeschaft, handhaaft zich nog onveranderd.

In het boeddhisme met zijn vele stromingen hebben vrouwen eveneens een ondergeschikte rol en worden zij zelfs gezien als een gevaar voor de zuiverheid van de man. Er bestaan boeddhistische scholen die leren dat vrouwen meer dan mannen belemmeringen ondervinden op het pad naar verlichting. Dat klinkt nog gunstig, want volgens de Tibetaanse boeddhistische traditie kan de verlichting uitsluitend worden bereikt in een mannelijk lichaam. Van Boeddha zelf is bekend dat hij van vrouwen een lage dunk had.

De animistische godsdienst van Japan, het shintoïsme, was in zekere zin matriarchaal ingesteld en de gelijkwaardigheid van man en vrouw was vanzelfsprekend. Maar onder invloed van het boeddhisme dat er later opgang maakte, werd de vrouw in een onderdanige positie geduwd. Dat is ook nog het geval in de oosters-orthodoxe kerken en in sommige stromingen binnen het protestantisme, waarvan in ons land de 'bible belt' een voorbeeld is.

In het ultra-orthodoxe jodendom zijn vrouwen vrijwel rechteloos en is hun enige recht inderdaad het aanrecht. En in de bus dienen zij achterin te gaan zitten. Toch is dit een uitzondering, want het jodendom in het algemeen is vrouwvriendelijk en accepteert de vrouw als gelijk aan de man.

Ten aanzien van zijn denkbeelden en gedragingen jegens vrouwen heeft de islam zich het fanatiekst opgesteld, waarbij de leer van de Profeet, die in de koran (S2-S4) voor de rechten van de vrouw opkomt, nauwelijks meer in acht wordt genomen. Maar al voordat Mohammed verscheen, achtten de Bedouïnen ◀ destijds hun paarden hoger en waardevoller dan hun vrouwen. Merkwaardig is dat zij van die paarden de meeste waarde hechtten aan de merries. Zij

beschouwden als de grootste rijkdom een merrie die een merrieveulen wierp. Maar de geboorte van een dochter was een bittere teleurstelling. Van de wereldgodsdiensten is het de islam die de positie van vrouwen tot in het extreme, om niet te zeggen absurde, beknot. De niqaab geheten spookjurk van vrouwen wordt nergens in de koran aanbevolen. Dat zich binnen de islam gematigde groeperingen bevinden, betwijfel ik. Als zij bestaan, laten zij in elk geval weinig van zich horen. Zeker is dat alle moslims de hartenwensen van Allah kennen, ook als ze zwijgen. In het westen worden wij vooral eenzijdig geconfronteerd met een luidruchtig aan de weg timmerende agressief-fundamentalistische islam die beweert letterlijk volgens de koran te leven, maar dan nog veel mohammedaanser dan Mohammed ooit zelf. Het is deze salafistische islam die een wereld alleen voor Allah nastreeft, en die vrouwen in hun vrijheid rigoureuus beperkt, zoals dat in het ultra-orthodox wahhabitische Saoedi-Arabië strikte regel is en tot het 'normale' dagelijkse leven hoort. Maar ook in landen als Pakistan, Afghanistan, Bangla-Desh, Iran, Indonesië als zowel bij alle radicaal-terroristische groeperingen binnen de islam als IS, Boko Haram, Al Shabaab, de Taliban en nog zoveel andere. En tegenwoordig dus ook in het westen, "Een verbod op salafisme is een verbod op islam" verkondigt de tot de islam bekeerde Nederlandse imam Nourdeen Wildeman. Je bent wel gezegend met zo'n fanaat als landgenoot.

belang betreft. In het Oude Testament bepaalt Jahweh de politiek van zijn uitverkoren volk. En dat hebben ze geweten, de niet door Hem uitverkoren volken met hun veelgodendom. In de middeleeuwse kerk van Rome vormden aardse en geestelijke macht een tweedeling. En in de islam zijn vanaf begin tot nu politiek en religie innig met elkaar verstrengeld. In 'Massa en Macht' spreekt Elias Canetti (4) van de "Islam als Oorlogsreligie" (Der Islam als Kriegsreligion).

Maar wat betreft godsdienstoorlogen, kettervervolgingen en martelingen in de naam van God doet het christendom voor de islam niet onder. Het verschil is dat het christendom in de eerste drie eeuwen van zijn onderdrukt bestaan een geweldloze godsdienst volgens de vreedzame evangelische beginselen was. Daar tekende zich verandering in af, toen de Romeinse keizer Constantijn in 313 de christenen godsdienstvrijheid toestond. En in het jaar 380 riep keizer Theodosius I het christendom tot staatsgodsdienst uit, waarna het zich onbelemmerd kon ontwikkelen tot een kerkelijk en politiek machtsinstituut.

Onderwerping

De islam was echter al vanaf zijn begin een 'oorlogsgodsdienst'. Mohammed was behalve profeet ook krijgshoofd. De islam is met het zwaard bevochten en zou in het teken van het zwaard blijven bestaan. Canetti haalt Ignac Goldziher, een van de beste Islamkenners, aan: "Mohammed is de profeet van de strijd en de oorlog." Het gaat hem om de "bestrijding van de ongelovigen en de verbreiding niet zozeer van het geloof als wel de machtsfeer van het geloof, die de machtsfeer van Allah is. Het is de islamstrijders niet in de eerste plaats om de bekering, maar om de onderwerping van de ongelovigen te doen." Niettemin spoort de profeet zijn volgelingen aan met de woorden: "Als de heilige maanden voorbij zijn, doodt de ongelovigen waar gij ze ook vindt..." (S9:6). Voor joden, christenen en volgelingen van Zoroaster – de mensen van "Het Boek" (met wie de profeet hen bedoelt, die de leer van een Heilige Schrift aanhangen - vE) – maakt Mohammed een uitzondering (S2:63). Desondanks laat hij in de koran weinig van ze heel en lijkt de indruk gewettigd dat ze het eveneens verdienen over de kling te worden gejaagd, ook al "zal er geen vrees over hen komen, noch zullen zij treuren". In zijn 'Heilige Boek' vormen een groot aantal verzen een boodschap en een oproep aan zijn gelovige vechters om naar het zwaard te grijpen. En het zijn deze niet mis te verstane verzen (5) waarop de moslims zich ook anno nu beroepen en van de islam een levensgevaarlijke godsdienst maken, temeer omdat het ook nog eens een agressieve en een uitgesproken mannengodsdienst is, meer dan welke andere religie. Bovendien meer dan welk geloof ook een massagodsdienst, gebaseerd op absolute macht. En ik citeer Elias Canetti: "Wie over mensen wil heersen, tracht ze te vernederen, hun verzet te breken en hen hun rechten te ontnemen tot zij machteloos zijn als dieren".

Om een volledige theocratie te bereiken, deinzen de Islamstrijders nergens voor terug. Ook de Geneefse izegrim

Oerprobleem

Maar ik vraag me intussen af: wat is de waarde van godsdiensten die vele eeuwenlang de scheiding tussen man en vrouw tot in onze dagen in stand houden? Wat betekenen dan nog begrippen als naastenliefde, overgave aan God, openstaan voor de ander, meditatie, verlichting? Hoe is het mogelijk dat binnen al die vroomheid en diepzinnigheid een zo domme opvatting heerst over de relatie man-vrouw die in wezen een gelijkwaardige tweeenheid vormt, waarin beiden elkaars biologie aanvullen en verder als mens in niets van elkaar verschillen? Het is dan ook opmerkelijk dat in de wereldgeschiedenis vrouwen dit herhaaldelijk op elk gebied hebben bewezen. Zelfs aan keizerinnen en koninginnen die als mannen regeerden, heeft het niet ontbroken. Toch veranderde er eeuwenlang niets noemenswaard. Echte veranderingen begonnen zich pas begin vorige eeuw af te tekenen. Maar nog lang niet overal.

Nu rijst toch de vraag, of het de godsdiensten zijn die hier de bron van het kwaad vormen? Ik denk eerder dat we te maken hebben met het oerprobleem van de menselijke aanwezigheid op aarde: het verstoorde evenwicht van de machtsverhouding tussen animus-man en anima-vrouw. Dat evenwicht was al ver voor de klassieke oudheid verstoord, alvorens dit door de gevestigde religies werd voortgezet en bestendigd.

Evenzeer schuldig is de politiek, de aardse tegenhanger van religie, die heel het reilen en zeilen van de maatschappij bepaalt. En dan kan het niet erger als politiek en religie elkaar nodig hebben of met elkaar samenspannen, waar het beider

Calvin ◀ stond in zijn tijd een theocratie voor ogen die hij met straffe hand trachtte te verwezenlijken. Opvallend in de islam is de overeenkomst met het calvinistische geloof in de voorbeschikking. "Allah laat wie Hij wil dwalen en Hij plaatst op het rechte pad wie Hij wil" (S6:40). Waar echter de onverbiddelijke God van het Calvinisme een verlamme invloed op de gelovigen uitoefent, maakt de onverbiddelijke Allah de moslims strijdvaardig en ongevoelig voor tegenslagen. Allah heeft immers hun lot in handen en daar geven zij zich aan over. "Het voordeel van deze wereld is gering en het hierna maals zal beter zijn voor hem die Allah vreest" (S4:78). Zo leidt hun fatalisme tot 'martelaarschap' en doodsverachting. Ik herinner mij een nieuwsuitzending op televisie. Door een veruïneerde straat kwam een IS-moordenaar met bivakmuts en kalasjnikov aangelopen. Dichterbij gekomen brulde hij: "Jullie hebben het leven lief, maar wij de dood. Wij hebben de dood lief." Of hij het spontaan deed of in opdracht, maakt het niet minder huiveringwekkend. Ik heb vrede met alle godsdiensten, behalve de islam zoals ik die heb leren kennen, want dat is geen godsdienst meer, dat is terreur.

Fantasie

Mythologie en religie zijn beide, zoals ik al eerder aangaf, van bovennatuurlijke aard. Mythologie is echter fictief, maar religie beschouwt mythische verhalen als waarheid. Elke godsdienst vormt zagezegd een geleide fantasiewereld. Dat kan een wereld zijn van één ware godheid of werelden van vele ware godheden. Ze zijn alle van bovenaardse makelij, maar niets menselijks is hun vreemd. Naargelang hun leer beloven ze eeuwig leven in paradijzen, onderhouden contact met de doden en geven gelegenheid tot reïncarnatie. Openbaringen, visioenen, verschijningen, hemelse ingevingen, heiligverklaringen, ze horen tot de vaste ingrediënten en ook de wonderen zijn er de wereld niet uit. Kenmerkend voor de historische wereldgodsdiensten is dat, zoals Canetti zegt, "zij zich een volgzaam kudde wensen. Het is gebruikelijk de gelovigen als schapen te beschouwen en ze voor hun gehoorzaamheid te prijzen." In hun kerken, tempels en moskeën verzamelen de gelovigen zich en vormen er een massa die zich één voelt en opgaat in zijn geloofsbeleving. Ik meen dat die beleving als zodanig nog belangrijker is dan de gegeven geloofsleer.

Er moeten ook geloofsdaden worden gesteld, waarmee de gelovigen van hun geloof willen getuigen. Afhankelijk van de desbetreffende religie kunnen het daden zijn van ingetogen aard als meditatie of van uiterlijk vertoon, zoals samenzang en liturgie. Bedevaarten en processies horen bij elke gods-

dienst. Blinde geloofsijver leidt tot bloedige zelfkastijding en tot opgezweepte geloofshysterie waarbij doden vallen. Een gelovige massa die van vervoering buiten zinnen raakt, loopt zijn eigen mensen onder de voet of ze worden in de overvolle tempel doodgedrukt. Dit lijkt op zelfvernietiging als uiting van religiositeit. Vooral ascese maakt dit duidelijk tot in het extreme. De asceet voert verbeteren en op alle mogelijke manieren oorlog tegen zijn lichaam. Ze zijn alle te herleiden tot excessieve zelfkwellen, Ascese heeft in de loop van de godsdienstgeschiedenis en waar ook ter wereld heel wat heilige en eerbiedwaardige neuroten en psychopaten voortgebracht. Mij hebben ze duidelijk gemaakt

dat religie – en welke religie ook – tegen het leven is gekant.

Troost en schoonheid

Maar dan moet ik toch terugkomen op het feit dat voor miljarden mensen de door hen beleden religie een bron van troost en kracht betekent. Daar valt niet mee te spotten. En zolang de wereld is zoals wij haar kennen, zal die bron blijven stromen. En dan hoor ik Joseph Campbell zeggen: "Je moet begrijpen dat iedere godsdienst een soort software is met zijn eigen stel signalen, software die werkt. Als iemand werkelijk opgaat in een godsdienst en er echt zijn leven op baseert, kan hij beter de software houden die hij heeft." En wat ik tenslotte niet kan ontkennen – en dat bepaald niet tegen mijn zin – is dat al die geïnstitutionaliseerde fantasieën kunstenaars, bouwmeesters, musici en dichters hebben geïnspireerd tot het scheppen van unieke cultuurverrijkende bouw- en kunstwerken. Een wereldomvattende schat die tot de verbeelding blijft spreken, en waarmee ik mijn geloof in de menselijke geest, zo goed en zo kwaad als het gaat, overeind weet te houden. Ik zie ze nu voor me, de eeuwenoude kathedralen, kloosters en tempels; ik hoor ze, de Mattheus Passion van Bach, het Requiem van Mozart, ik staar in bewondering omhoog naar het Laatste Oordeel in de Sixtijnse Kapel ▲, ik lees in Dante's *La Divina Commedia*. En dat is nog maar een kleine direct voor de hand liggende keuze uit een veelheid waar je nooit genoeg van krijgt. Wat een rijkdom aan schoonheid en innig beleven. En tenslotte wil ik ook de kerstgroep uit mijn roomse prehistorie niet vergeten, die ik toen 'de mooiste van de hele wereld' vond. Ja, ik kan hier alleen maar eindigen met de woorden: "godsdienst is fantastisch."

(4) Elias Canetti – *Masse und Macht* (1980) – alle citaten

(5) Koran: S2:192 – S9:5 – S3:20 – S3:111 – S4:102 – S8:13-14 – S8:18 – S8:66 – S27:92 – S23:45 – S48:30

Gekooid door het geloof

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 3)

‘Je komt niet verder, want je wordt gekooid door je geloof.’ Zo verklaarde een Tunesische godloochenaar de hopeloze achterstand van de Arabische wereld. Hij deed dat in de uitzending van *Danny in Arabistan* van 8 december 2016. Daarin brengt Danny een bezoek aan Tunesië, het land waar de Arabische Lente begon. Ik ben er twee keer geweest om de Romeinse ruïnesteden te bezoeken en de prachtige antieke mozaïeken te bewonderen in de musea die door de Fransen zijn gesticht. Beide keren logeerde ik in Sousse, het antieke Hadrumetum, dat berucht is geworden door de terroristische afslachting van veertig toeristen op 26 juni 2015. Een paar honderd meter van de onheilsplek houden de plaatselijke atheïsten iedere week een barbecue en in de stad komen ze in een café samen, waarvan de wanden zijn versierd met portretten van onder anderen Darwin, Einstein en Stephen Hawking.

Bij de uitspraken die de twee woordvoerders in de uitzending doen, kun je alleen maar instemmend knikken:

- Staat en godsdienst moeten gescheiden worden.
- De godsdienst hoort in de moskee en bij de gelovigen. Voor de rest heeft ieder zijn privé-leven, zijn werk en zijn ambities.
- Wij Arabieren lopen achter met alles.
- Onze godsdienst houdt ons in zijn greep.

Vooral deze uitspraak trof me:

- Door geloof kun je niet denken. Je kunt niet creatief zijn. Je komt niet verder, want je wordt gekooid door je geloof.

Via ‘Uitzending gemist’ is het hele programma terug te kijken. De fascinerende passage over de atheïsten van Sousse zit op 27’33” tot 28’10” (NPO 3, 8-12-2016, 21:00 uur).

THEMANUMMER JUNI: ECONOMIE EN VRIJHEID

Geachte lezers,

Voor het komende juni-nummer staat het thema ‘**Economie en Vrijheid**’ gepland. Graag ontvangen wij bijdragen over dit onderwerp waarin de auteurs hun gedachten hierover duidelijk maken en ons aan het denken zetten. Belangrijk is, zoals altijd, het raakvlak met het vrijdenken. Ingeleverde artikelen moeten betrekking op de hele samenleving hebben en mogen dus niet te specifiek zijn. Bijvoorbeeld een stuk over de wenselijke balans tussen overheidsbeleid en particuliere economie zou bij ons themanummer passen, maar niet een voorspelling welke aandelen de komende maanden stijgen, want hierbij is alleen een kleine groep aandeelhouders betrokken. U begrijpt dat ook bedrijfseconomie van secundair belang is in het kader van ons thema. Wij wensen u veel inspiratie en danken u bij voorbaat voor uw inzendingen. A.u.b. insturen naar het redactieadres vóór wo. 17 mei.

De Redactie

Bijbelse verzinnsels

Jan Willem Nienhuys

De Bijbel, meer in het bijzonder wat christenen het Oude Testament noemen, is geen geschiedenisboek. Thomas L. Thompson betoogt in *The Mythic Past: Biblical Archeology and the Myth of Israel* (1999) dat het hele OT – in mijn woorden – religieuze fictie is uit de hellenistische tijd.

Voor de hellenistische tijd was Palestina nooit een staatkundige eenheid maar veeleer een verzameling losse dorpen of op zijn best ministaatjes nabij de handelsroutes tussen Egypte en het Tweestromenland. De bewoners aanbaden een bonte verzameling lokale godheden. Jeruzalem was zelfs in de 10de eeuw voj onbewoond, dat wil zeggen, archeologen hebben ondanks naarstig zoeken geen sporen van bewoning uit die tijd gevonden. De stad groeide in de 8ste eeuw tot [p.187] 5000 inwoners, zo iets als Renswoude, en bereikte na een groeispurt in de 7de eeuw een omvang van [p. 207] 25.000. Denk Valkenswaard of Bunschoten. In de tijd dat de Assyriërs, Babyloniërs en Perzen dominant waren, gebruikten die gedwongen volksverhuizingen om hun macht te handhaven. Degenen die rond 500 voj bij een dergelijke maatregel naar

Palestina werden gestuurd, waren waarschijnlijk niet verwant aan anderen die een halve eeuw eerder uit Jeruzalem richting Babylon waren gedeporteerd. Maar allen kregen te horen dat ze bevrijd werden van hun slechte heersers en mochten terugkeren naar het land en de verwaarloosde goden van hun voorouders. Nadat de verse immigranten in Palestina waren aangepast aan de plaatselijke bevolking, begonnen de priesters vlijtig te werken aan een geschiedenis van die voorouders en hun goden. Ze verzonden aartsvaders, diverse migratieverhalen, een machtig koninkrijk in het verleden, een intieme relatie met de goden, het geheel doordeesemd met nieuwe religieuze en politieke ideeën zoals monotheïsme en onafhankelijkheid. Maar hun literaire producten weerspiegelden de wereld waarin de schrijvers zelf leefden. Toen de politieke macht van de priesters groeide, werd de nieuwe religie ook nog fanatiek en intolerant. De meer bloeddorstige delen van het OT zijn toen misschien bedacht, denk ik.

Hagelstenen

Thompsons boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel betoogt hij dat je bij nauwkeurige lezing van het OT wel kunt zien dat het niet historisch bedoeld is, en dat de eerste lezers dat geweten moeten hebben.

Het aardigste voorbeeld vind ik Jozua 10. Dat is bekender doordat Jahweh daar zowel de zon als de maan liet stilstaan, zodat het langer licht bleef en de Israëlieten ruim de tijd hadden om hun vluchtende vijanden helemaal af te slachten. Deze passage leek zo stellig in te houden dat de zon beweegt maar de aarde niet, dat Galilei problemen kreeg met zijn popularisatie van de copernicaanse theorie van het zonnestelsel. Die vluchtende vijanden waren overigens al danig uitgedund doordat Jahweh een hagelbui met gigantische hagelstenen op ze had laten neerdalen. De vijf koningen van de vijanden hadden zich in een grot verstopt, waar ze werden

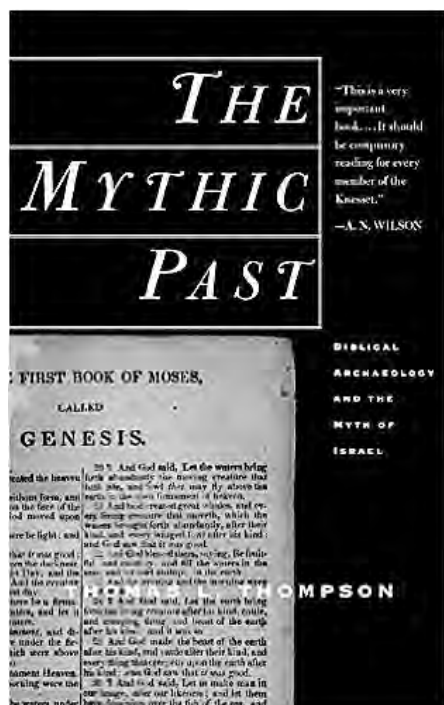
ontdekt en afgemaakt. Maar dan staat er dat Jozua ter herinnering aan dit voorval vijf grote stenen voor de grot heeft geplaatst, 'die er heden ten dage nog liggen'. De oorspronkelijke tekst, zegt Thompson, maakt duidelijk dat die gedenkstenen van die goddelijke hagelstenen waren. Het is zo iets als de erwt uit het prinsessensprookje van Andersen die aan het eind van het verhaal in een museum wordt bewaard, waar die nog is als niemand hem gestolen heeft. De auteur heeft zelf met een humoristisch detail duidelijk gemaakt dat het niet als geschiedenis is bedoeld. De geschiedenissen van kapitein Nemo, Olivier B. Bommel, Frodo Baggins, Luke Skywalker, Harry Potter en James Bond zijn evenmin bedoeld als feitenverslag, en wij, consumenten van deze eigentijdse verhalen, weten dat.

Spiritueel

In het derde deel van zijn boek probeert Thompson ▼ uit te leggen welke godsdienstige gevoelens de auteurs van het OT probeerden over te brengen met hun geslachtslijsten, hun scheppingsverhalen, heldenverhalen, wetsteksten, kronieken, gezangen, verzamelingen van wijze spreken, en geklaag en vermaningen van profeten. Een belangrijk thema is 'niet doen wat je zelf goed vindt, maar doen wat God zegt'. Dat is bijvoorbeeld de moraal van het gruwelijke verhaal van Abraham die Isaak moet offeren – de zoon die Jahweh nota bene zelf had verwekt bij Sara met de belofte dat die zoon een groot nageslacht zou hebben. Het is een verhaal, en in de context van het verhaal – verteld aan degenen die

Jan Willem Nienhuys (1942) was universitair docent wiskunde en is secretaris van Skepsis

zich afstammelingen van Isaak wanen – hoort Abraham niet een stem van een onbekende en hij hallucineert niet, integendeel: hij weet precies wie er met hem spreekt en ook dat die persoon (Jahweh) tot dan toe volkomen betrouwbaar is gebleken. Abrahams verhaal is een uitvergroete versie van wat een moeder voelt die een oproep krijgt van het Rijksvaccinatieprogramma. Moet zij haar gezond verstand ('ben je gek, prikken in mijn kostbare baby!') of het RVP vertrouwen?

Ik vind Thompsons uiteenzetting over de religieuze gevoelens van mensen van zo ver weg en zo lang geleden moeilijk te volgen. Thompson is goed ingevoerd in de tekst van de Bijbel en op circa 1000 plaatsen verwijst hij naar specifieke passages. Ik heb de fut niet om alles te controleren. Ik vermoed dat Thompson probeert te redden wat er nog te redden valt van de spirituele boodschap van de Bijbel. Ik schrijf met opzet 'spiritueel', want Thompson laat in het midden of er volgens hem überhaupt een god bestaat waar de Bijbel iets zinnigs over heeft mede te delen. Ik wil de term religie namelijk reserveren voor opvattingen over actieve onzichtbare personen, dus goden en lichaamsloze zielen of geesten, met wie we regelmatig rekening dienen te houden en waarover religieuze leiders betrouwbare inlichtingen verschaffen. Thompsons boek wordt als controversieel beschouwd, maar ik denk dat zijn tegenstanders zoveel bezwaar tegen zijn conclusie hebben (namelijk het Oude Testament is verzonnen geschiedenis), dat ze zijn argumenten gewoon negeren.

Ik weet niet of Thompsons idee wel klopt dat de eerste lezers van de Bijbel, net zo goed als de schrijvers wel wisten dat het geen geschiedenis was. In onze tijd worden onzinnige verhalen zo gemakkelijk bedacht en verspreid (hoe raarder verhaal, des te gretiger wordt het geloofd, lijkt het wel), dat ik niet zie hoe valt uit te sluiten dat de Bijbelverhalen zelfs van meet af aan werden aangezien voor waar gebeurd in plaats van vrome fictie. Fact-checkende nieuwsmedia waren er toen niet. Het ging per slot van rekening om teksten uit een tijd

waarin lezen en schrijven de status van hogere kennis hadden.

De geschiedenis van Palestina

Het middenstuk van het boek, ca. 120 pagina's, gaat in detail in op wat andere bronnen dan de Bijbel vertellen over de geschiedenis van Palestina tot ongeveer het begin van onze jaartelling. Er is in die streken heel veel archeologie gedaan, vaak met het expliciete doel de Bijbel te bewijzen, maar met net tegenovergestelde uitkomst, namelijk dat het geheel even betrouwbaar is als romanliteratuur. Moderne schrijvers kunnen trouwens veel betere fictie schrijven. De lezer van moderne fictie ziet min of meer herkenbare personages in allerlei situaties afgebeeld waarin ze hun medemens of zichzelf al dan niet terecht beminnen, vertrouwen of wantrouwen, dapper of laf, goed of slecht, onbezonnen of wijs zijn, het eigen belang of dat van anderen laten prevaleren en in een situatie van onzekerheid bepaalde dingen doen of nalaten en kampen met verliefdheid, verdriet, berouw, tegenslag en wraakgevoelens. Zelfs als de Bijbelschrijvers voor hun eigen tijdgenoten begrijpelijk waren, dan was dat al enkele eeuwen later niet meer zo. Hun literaire schepping werd door de vroege christelijke kerk al voor geschiedschrijving aangezien.

Met de werkelijke geschiedenis van het gebied en zijn bewoners kun je in het jaar 6000 v.o.j. beginnen. Het klimaat veranderde toen. Het werd warmer en droger en de Sahara ontstond. De Noord-Afrikaanse bevolking verhongerde of vertrok naar het westen en het oosten. De delta's van Nijl en Tigris/Eufraat veranderden van onbewoonbare moerassen in rijk landbouwgebied. De vluchtelingen bereikten zelfs Mesopotamië en Arabië en hun 'semitische' taal werd in het hele gebied de voertaal. Dit is pas in de jaren 1980 door taalkundig onderzoek duidelijk geworden. De klimaatverandering nam zo'n twee millennia in beslag.

Vanaf ongeveer 4000 v.o.j. was Palestina in economisch opzicht een versnipperd gebied. Er waren herders, voornamelijk van geiten en schapen, die hun kudde in de winter op één plaats lieten grazen en ze dan in de zomer naar elders brachten. Die

herders moesten de wol van hun dieren ruilen voor andere producten. Ook producten als honing, wijn, noten, olijfolie en timmerhout – afhankelijk van de streek – werden verhandeld. Aan de kust ontstonden handelssteden. In perioden met minder regenval kromp de bevolking aanzienlijk en veranderde de economie, doordat intensieve landbouw onmogelijk werd, en men meer geiten ging houden. Die zijn beter aan droogte aangepast. Zulke droge perioden waren er enkele eeuwen vanaf 2400 v.o.j. en daarna weer de 'Grote Myceense Droogte' van 1300-1050. De laatstgenoemde veroorzaakte wijdverspreide hongersnood, de ineenstorting van enkele grote rijken, bijvoorbeeld het Myceense rijk, en 'economische vluchtelingen' die in Egypte en Palestina terecht kwamen, wat natuurlijk de nodige conflicten veroorzaakte. In die tijd probeerde Egypte de orde te handhaven in Palestina, al was het maar om de handelsroutes naar het Tweestromenland te beschermen en de aanvoer van timmerhout en olijfolie veilig te stellen. Wanneer het klimaat weer natter werd, probeerde men de bewegingsvrijheid van nomaden in te perken.

Hyksos

Een belangrijk Bijbelverhaal gaat over de uittocht uit Egypte. Hopelijk ten overvloede: de Bijbel vertelt dat de nakomelingen van Abrahams achterkleinzoon Jozef zo talrijk werden in Egypte dat ze eerst als een gevaar gezien werden en vervolgens onder leiding van Mozes het land verlieten en zich uiteindelijk vestigden in hun voorouderlijke land, waar ze de god van hun voorouders weer konden verehren. Men heeft gespeculeerd dat de historische werkelijkheid hierachter het Egyptische conflict met de Hyksos was. De Hyksos zouden Aziatische indringers in Egypte zijn geweest die rond 1730 v.o.j. de macht hadden overgenomen in 1570 weer verdreven werden. Maar de heersers over de Nijlvallei beschouwden de Nijldelta als waar 'Azië' begon. De mensen daar spraken echter Egyptisch en waren cultureel vrijwel ononderscheidbaar van de 'echte' Egyptenaren. In de Delta hield men echter ganzen en eenden, men viste er in de

moerassige gebieden, en op de steppachtige delen hield men geiten en schapen. Landbouw was mogelijk waar irrigatiekanalen konden worden aangelegd. Het was een andere maatschappij dan langs de Nijl zelf. Het 'verslaan' van de Hyksos hield in dat hun hoofdstad Avaris werd verwoest en dat de Delta ondergeschikt werd aan Thebe in plaats van andersom. Er was invasie noch exodus.

Lappendeken

Gedurende een groot deel van de geschiedenis van Palestina [afbeelding: Palestina rond 830 v.o.j. - dit kaartje is op het internet te vinden en heeft geen connectie met het besproken boek►] was het gebied een lappendeken van gebieden die men nauwelijks staten kon noemen. Noordelijk van Palestina was er langs de kust Fenicië, en de Filistijnen bewoonden de kust van Palestina zelf. Westelijk van de Jordaan had men van noord naar zuid: Galilea ter hoogte van het Meer van Galilea, de vruchtbare en dichtbevolkte Jizreël-vallei, Israël met Samaria als belangrijkste stad, Efraïm, Juda (met Jeruzalem tussen de beide laatste) en aan de andere kant van Dode Zee en Jordaan: Aram, Gilead, Ammon, Moab en Edom. Elk van deze gebieden was niet groter dan Zuid-Limburg of de provincie Utrecht en omvatte een aantal dorpjes en kleine stadjes, elk met een plaatselijke sterke man of familie, een patroon, die losse persoonlijke banden onderhield met burens. Bij 'dorp' moet men denken aan enkele honderden inwoners. Als een stadje verdedigingswerken had, dan waren die duidelijk bedoeld om zich rovers en onvriendelijke burens van het lijf te houden, niet om weerstand te kunnen bieden aan professionele legers van grootmachten zoals Egypte en Assyrië. In perioden dat Egypte voor de veiligheid zorgde en af en toe langs kwam om belasting te heffen, werden stadsmuren niet getoetst.

Asjera

In godsdienstig opzicht was er niet veel verschil met de rest van het Mid-

den-Oosten. Er waren veel goden. Die waren hiërarchisch georganiseerd. El (vergelijk het Arabisch al-Ilah, 'de god' oftewel Allah) was een verre abstracte schepper met zijn gemalin Astarte of Asjera. Onder El ressorteerde een middenkader van goden

met elk een afzonderlijke functie. De namen en functies van de goden varieerden van plaats tot plaats, en het is helemaal niet zeker of verschillende namen (vergelijk Dieu en God of Venus versus Afrodite) wel verschillende goden voorstelden. Of dat dezelfde naam (bijvoorbeeld de wijd verspreide Ja, Jaw, Jahu, Jehu, Jo) overall dezelfde god was. In dit middenkader vinden we Baäl, Jahweh, Moloch, Chemosh, Dagon. Ook die hadden een godin naast zich die ook vaak Asjera of Astarte wordt genoemd.

Een van de meest voorkomende godenbeeldjes is Asjera. Vaak wordt ze afgebeeld als een vrouw die haar borsten omhoog houdt. Zij is verantwoordelijk voor vruchtbaarheid, seksualiteit, genezing, wijsheid, jacht en oorlog. Ze komt ook in de Bijbel voor, meestal in afkeurende zin, maar in Deuteronomium 32:2 is sprake van vele heiligen of engelen die Jahweh vergezellen. Er staat echter letterlijk 'tienduizend van Qodesh', en Qodesh is een van de eretitels van Asjera. Pal

daarachter staat een onduidelijke passage die zegt dat er aan zijn rechterhand iets was, iets flitsends. Misschien is Asjera bedoeld, want als het gevolg van Asjera komt, dan zal ze er zelf toch ook wel zijn. Vertalers maken er een vurige wet, of een brandend vuur of een bliksem

van. Thompson vertaalt echter: '“U bent van het leger der goden”. In zijn rechterhand is zijn kracht...'. In sommige kleine gebieden is de godenwereld vereenvoudigd tot een enkel echtpaar.

Deze lokale goden werden vaak opgevat als plaatselijke *godfathers* die vooral loyaliteit eisten. Rampspoed werd gezien als straf voor ongehoorzaamheid. De koning of plaatselijke patroon beschouwde zich als aangesteld door de god, en die koning zorgde er dan voor dat de goddelijke wetten en vermaningen (vaak in vorm van spreken van een beroemde wijze man van vroeger) bekend werden gemaakt.

Zo is ook de zogeheten code van Hammurabi op te vatten als bewijs dat Hammurabi getrouwd doet wat Marduk van hem verlangt, namelijk zorgen voor rechtvaardigheid. Er is geen enkele aanwijzing dat er waar dan ook voor, zeg, het jaar 500 v.o.j. een exclusieve cultus van een god Jahweh bestond.

Deportatiepolitiek

Israël besloeg ongeveer een cirkel met een straal van 30 kilometer rond wat nu Nablus is. Dit heuvelachtige gebied ontwikkelde zich rond 900 tot een koninkrijkje met Samaria als hoofdstad, en olijven als voornaamste product. Het was niet echt een onafhankelijke staat, maar een soort vazalstaat van de sterkste grootmacht, Egypte of Assyrië.

Later die eeuw begon Assyrië zijn macht geleidelijk naar het zuiden uit te breiden. Uiteindelijk werd Israël geheel opgeslokt in 722. Een deel van de bevolking werd gedeporteerd. Assyrië maakte systematisch en op grote schaal gebruik van deportatie als

politiek instrument. Later deden de Babyloniërs en Perzen precies hetzelfde. De gedeporteerden werden slaaf of soldaat gemaakt of aan het werk gezet in grote infrastructurele projecten. Dat had twee belangrijke voordelen. Ze konden geen verzet plegen in hun thuisland, en ze waren op de plaats waar ze naartoe gebracht werden afhankelijk van de overheid, dus ze fungeerden ook daar als stabiliserende factor. In hun nieuwe omgeving pasten ze zich aan aan de plaatselijke gebruiken. Dit was veel beter dan tegenstribbelende volkeren massaal uitmoorden. Je eigen onderdanen afslachten ging tegen de ethische opvatting van de toenmalige heersers in. Die beschouwden zichzelf als goede herders. Doden kunnen bovendien geen nuttig werk doen. Dit droeg ertoe bij dat men de goden elders ging identificeren met de eigen goden, en de ene oppergod El van het hele imperium steeds belangrijker werd. Naarmate het besef groeide dat men behoorde bij één groot rijk, veranderden de lokale goden steeds meer in één universele god.

In de Bijbel vinden we in 2 Konink. 18 een spoor terug van deze deportatiepolitiek. Een generaal houdt de bevolking van Jeruzalem voor dat ze zich niet moeten laten bedriegen door hun koning Hizkia, en beter maar mee kunnen komen naar een nieuw land. Het was een keuze tussen leven en dood, besloot hij weinig subtiel zijn betoog. Volgens de Bijbel heeft Jahweh diezelfde avond nog de generaal en zijn 185.000 manschappen gedood. Volgens de Assyrische archieven heeft de koning van Jeruzalem echter braaf zijn vazalstatus erkend en tribuut betaald, terwijl het bestuur van het omringende Juda gedeeltelijk werd toebedeeld aan een naburige koning. De generaal was trouwens op weg naar Lachish, ten zuidwesten van Jeruzalem. Dat was toen echt een grote stad. Die bood verzet en werd helemaal weggevaagd (701), de bevolking werd volledig gedeporteerd. De bloei van Jeruzalem begon pas daarna.

Assyrië werd al spoedig zwakker, Egypte won aan invloed in Palestina en in 612 werd Assyrië verslagen door de Babyloniërs, en die breidden hun macht weer uit naar het zuiden. Jeru-

zalem gaf zich in 597 over en daarna nog eens bij een volgende campagne in 586. Bij beide gelegenheden vonden deportaties plaats en Juda en Jeruzalem hielden op te bestaan als min of meer zelfstandige politieke entiteiten. Niemand weet waar de gedeporteerden terecht kwamen, maar in Assyrische steden waren er vele personen met West-Semitische namen, dus uit Palestina en Zuid-Syrië. Toen weer een halve eeuw later de Perzen het voor zeggen kregen (te beginnen met Cyrus de Grote) zetten die de deportatiepolitiek voort, en zo kwam er ook een groep gedeporteerden die in Jeruzalem een nieuw leven mochten beginnen, en die natuurlijk ook te horen hadden gekregen dat ze hun vergeten goden weer mochten aanbidden, uiteraard onder toezicht van de Perzen. In Jeruzalem was dat de god van Israël. De Bijbel suggereert wel dat de gedeporteerden in Babylon aan de oevers van de Eufraat gingen zitten treuren tot ze uiteindelijk allemaal samen weer terug mochten, maar dat was niet de standaardpolitiek toen. Gedeporteerden waren vaak de elite uit 'overwonnen' gebieden die snel moest integreren in het nieuwe thuisland en ook weinig problemen had met zich voegen naar de plaatselijke gebruiken inclusief religie.

Alexander

Met de komst van Alexander de Grote ► veranderde er wel wat. Alexander bevorderde het hellenisme. Hij gaf de aanzet tot de bouw van de stad Alexandrië, die hij gedeeltelijk bevolkte met een groep gedeporteerden uit Samaria (het eerdere gebied Israël). Die maakten Alexandrië later tot een belangrijk centrum van Joodse geleerdheid met een hellenistische inslag. De leeggekomen plekken in Samaria werden opgevuld met gedeporteerden uit Macedonië. Zo voorkwam Alexander opstanden tijdens zijn afwezigheid.

Na de dood van Alexander in 323 werd de rol van Assyrië overgenomen door het koninkrijk dat gesticht was

door Alexanders generaal Seleucus, terwijl generaal Ptolemaeus en zijn nazaten Egypte bestuurden – Cleopatra VII was bijna de laatste van deze dynastie. Aanvankelijk viel Palestina grotendeels binnen het Ptolemeïsche rijk, hoewel Samaria (het voormalige Israël) aanleunde tegen het Seleucidische rijk. Palestina was voor beide rijken een soort randgebied. De twee rijken probeerden allebei hun gebied uit te breiden.

Vanaf ongeveer 200 waren de Seleuciden de baas in Palestina. De Ptolemeeën waren in godsdienstig opzicht redelijk tolerant, maar toen de centralistische ingestelde Seleuciden de hellenisering krachtig ter hand nam en lokale godsdienstige gebruiken zoals sabbat en besnijdenis gingen verbieden en de tempel in Jeruzalem plunderden, kwam er opstand in Jeruzalem en omstreken: de Makkabeese opstand (vanaf 167). Deze opstand, onder leiding van Judas Maccabeüs en op de heilige oorlogen rond Delphi na de eerste godsdienstoorlog ooit, was succesvol en er ontstond zelfs in 143 een heus min of meer onafhankelijk

koninkrijk dat ongeveer Palestina besloeg. Het werd geleid door de Hasmonese dynastie, namelijk de afstammelingen van Judas' broer Simon Maccabeüs.

De Hasmoneeën toonden zich nogal intolerant. Ze wisten hun rijk herhaaldelijk uit te breiden en dwongen dan bekering af in het nieuwe grondgebied. De religieuze opstandelingen

waren er natuurlijk van overtuigd dat hun god ze geholpen had tegen een machtige tegenstander, maar de Seleuciden werden ook vanuit het oosten aangevallen en hadden met zowel de Romeinen als met burgeroorlogen te stellen en in 63 v.o.j. werd wat er nog over was van hun grondgebied een Romeinse provincie.

Hellenisme

Pas in de helleense tijd, dus al onder Alexander, ontstonden er echte steden in het gebied. Alexandrië is natuurlijk

het bekendste voorbeeld van een hellenistische stad. Door de hellenistische invloeden veranderde ook de godsdienstige beleving. Er kwamen humanistische elementen in de religie, en men begon aan de vervaardiging van heilige boeken in het Grieks en Hebreeuws, waarin voor die tijd moderne ideeën als monotheïsme werden verwerkt – één god voor het hele koninkrijk in plaats van aparte godenechtparen voor elk dorp of gebiedje. De Palestijnen in Alexandrië ondergingen deze invloeden ook. Naar imperialistisch model werden de geschriften gestroomlijnd binnen één universele geschiedenis van de wereld sinds haar ontstaan. Toen in 164 de tempel in Jeruzalem opnieuw werd ingewijd, zorgde men ervoor dat die wereldgeschiedenis exact 4000 jaar eerder was begonnen. [p.270]

In de boeken werden flarden van reeds bekende verhalen verwerkt. Of de wetsteksten feitelijk als wet fungeerden of dat het utopistische regels van de scribenten waren, zullen we niet weten. Voor de schrijvers aan het werk togen zullen er toch ook wel wetten geweest zijn. Of de talrijke verketteringen van afgoden (met name Asjerabeelden en Asjeraboschages) eigenlijk slaan op door tempelschrijvers betreurde eigentijdse praktijken, daar is moeilijk achter te komen. De grote hoeveelheid reinheids- en reinigingsvoorschriften lijken uit te gaan van een cultuur waarin er op loopafstand een tempel was waar men dieren kon offeren, wat alleen voor Jeruzalem klopte. Men kan zich makkelijk voorstellen dat de politieke situatie waarin de Ptolemeeën de ‘vijand’ (sinds ca. 200) waren, in combinatie met talrijke exodussen (in werkelijkheid deportaties) de inspiratie leverden voor het verhaal van een uittocht uit Egypte onder leiding van een verzonnen aanvoerder. Ik vermoed dat het thema ‘onze god is de grootste en enige’, dat telkens maar weer terugkomt in de Bijbel, is ingegeven door het succes van de Makkabeese opstand. Thompson vergelijkt het proces van het schrijven van de Bijbel met Lego: allemaal losse blokjes, waaronder veel identieke, die aan elkaar gezet kunnen

worden tot alles waar je maar zin in hebt. Eigenlijk terloops, aan het eind van hoofdstuk 8 van zijn boek stelt hij pas dat de exclusiviteit van het Joodse monotheïsme het product is van het ‘Talibanisme’ van de Makkabeese opstand.

Het Hasmonese koninkrijk bestond bij de gratie van Romeinse steun. Toen de Romeinen 63 v.o.j. het Seleucidische rijk opdoekten, werd het Hasmonese koninkrijk een vazalstaat van het Romeinse rijk en na 37 werd de macht overgenomen door Herodes de Grote, die zijn koningschap ontving uit handen van de Romeinen. Het bleef echter onrustig in die streek, met opstanden en messiassen, totdat uiteindelijk in het jaar 70 o.j. de Romeinen er met geweld een eind aan maakten met de verwoesting van Jeruzalem en massale deportaties – geruime tijd nadat een zo’n messiascultus zich in Rome zo verdacht had gemaakt dat de aanhangers wreed vervolgd werden toen dat Nero handig uitkwam.

Het is duidelijk uit deze geschiedenis dat er simpelweg nooit een machtig verenigd koninkrijk onder David en Salomo bestond, lang voor de Assyriërs en Babyloniërs zich van het gebied probeerden meester te maken. Dat waren dromen over een verleden dat nooit had bestaan.

De David-inscriptie

Toch is er wel iets archeologisch dat suggereert dat er een koning David heeft bestaan. Dat is een inscriptie (misschien een vervalsing...), ontdekt in noord-Palestina in 1993 [foto ▲ van Oren Rozen, Wikimedia Commons], die spreekt over een koning van Israël (dus niet van Jeruzalem en omgeving) en de letters ‘...k bytdwd’. Zou die k de laatste letter zijn van *melek* (koning)? *Byt* kan huis betekenen. Het is verleidelijk om er ‘koning uit het

huis van David’ in te lezen. Maar *byt* betekent niet dynastie, maar echt letterlijk een huis of op zijn best het hof van een concrete koning. *Byt* met de naam of titel van een godheid erachter kan ook tempel betekenen, en *dwd* betekent ook Geliefde en kan een titel voor een godheid zijn. Als naam was David trouwens zeer ongebruikelijk. Een aannemelijke lezing is dus ‘tempel van de Geliefde’ volgens Thompson, en het kan volgens hem best dat de figuur David verzonnen is als grondlegger van zo’n tempel. [p.203-204] Kortom, als bewijs dat er een machtige koning is geweest die heerste over heel Palestina, is die inscriptie wel heel erg mager.

Het ‘Oude Testament’, inclusief het erin aangeprezen intolerante monotheïsme, is een fictieproduct van gerichte overheidspropaganda in combinatie met de deportatiepolitiek van opeenvolgende wereldrijken en een ontluikend religieus-nationaal bewustzijn uit de helleense tijd en meer specifiek van de winnaars van een religieuze opstand. Dat dit verzinsel vervolgens voor betrouwbare geschiedenis werd aangezien, heeft veel ellende veroorzaakt en een begrip voor de werkelijke geschiedenis lang tegengehouden. Het heeft natuurlijk ook een excuus verschaft voor de intolerantie van alle abrahamistische religies, hoewel die intolerantie wellicht voortspoot uit politieke macht.

David Hume en zijn God

René van Elst (mini-c.v. op pag. 9)

Hans Sizoo (1942, hans-sizoo.nl) is kunst-historicus van de recente tijd en schreef diverse boeken en inleidingen over kunst en kunstenaars, alsmede essays over uiteenlopende onderwerpen. Voorzover ik zijn bibliografie kan overzien, beweegt hij zich op een voor hem nieuw terrein met het onderhavige boek (titel zie rechtsboven op de volgende pagina) over Hume en diens geloof. Wel is er een connectie met theoretische beschouwingen uit eerdere essays.

David Hume▲ (Edinburgh 1711 – idem 1776) voerde een geestelijke strijd met het christelijk geloof toen hij 18 of 19 jaar was. Althans, uit een briefpassage van veel later is duidelijk dat hij toen ergens een geestelijke strijd mee heeft gevoerd en het is aannemelijk dat dat het geloof was. Wat hij er in die periode over had opgeschreven, heeft hij later helaas verbrand. Het ontbreekt dus aan directe informatie, maar met Sizoo mogen we aannemen dat deze persoonlijke achtergrond van betekenis is geweest voor Hume's latere werk. Sizoo geeft zichzelf de opdracht om in dat filosofisch en psychologisch werk sporen te zoeken van Hume's veronderstelde, want nooit uitgesproken, geloofsverlies. Al doende beoogt hij een scherper portret te schilderen van deze belangrijke 18e eeuwse denker. De vraag rijst of iets dergelijks niet eerder gedaan is in de vele boeken die over Hume zijn geschreven.

Toevallig heb ik kennissen van wie bij uitgeverij Aspekt boeken zijn uitgegeven, die vol zaten met taalfouten en slordigheden. Dit boek doet minder pijn aan de redactionele ogen, al vinden we ook hier wat taalkundige en typografische onregelmatigheden die ik nu niet ga uitmeten. Waar ik in dit boek vooral over struikel is de schrijfstijl: ik loop her en der aan tegen moeilijk te volgen stukken betoog, omhaal van woorden, overgeconstrueerde zinnen, vaak hinderlijk ontbreken van komma's en nogal wat min of meer retorische vragen (zes achter elkaar op p. 196). Je moet het geschrevene nogal eens herlezen – Sizoo vervalt zelf trouwens ook wel eens in herhaling – om tot de bedoeling door te dringen of je moet wat geduld hebben voordat iets betrekkelijk simpels duidelijker wordt. Zie Terzijde 1►. Over het geheel genomen is Sizoo het beste te volgen waar hij niet zijn eigen speculaties, maar de ideeën van Hume en andere denkers weergeeft en dat is voor mij het waardevolste deel van dit boek.

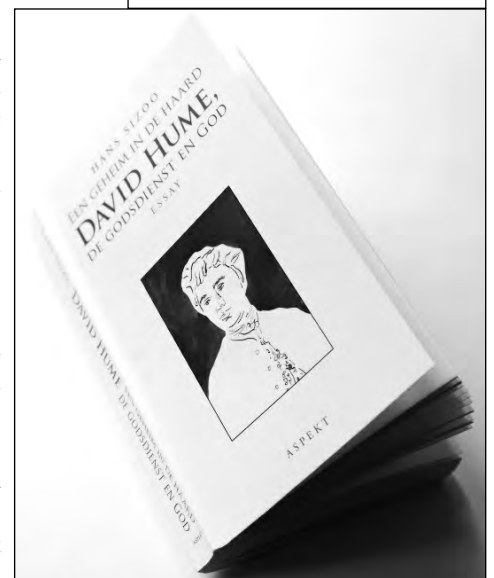
De connectie met theorie uit eerdere essays van Sizoo is de fascinatie van iemand voor een ander met een heel ander karakter en/of heel andere opvattingen. Hoe is die fascinatie verklaarbaar en hoe komt men er af? Hij noemt als voorbeeld een zeer zachtmoedig kunstenaar die een grote bewondering voor Stalin bleek te hebben. Het object van zo'n fascinatie kan ook God zijn en in dat licht kijkt Sizoo naar Hume. De auteur probeert tevens de veronderstelde 'ontkering' (mijn woord) van Hume te begrijpen vanuit zijn eigen (Sizoo's) ontkering en die van anderen uit eigen kring. Overigens is Sizoo meer agnost dan uitgesproken atheïst.

Sizoo stelt vast dat Hume het godsdienstig beleven van anderen 'bijgeloof' noemde en geen oog had voor de culturele voortbrengselen van dat geloof. Ook valt op dat hij in het plan voor zijn hoofdwerk *A Treatise of Human Nature* geen aandacht besteedde aan de christelijke leer. Zoals gezegd gaat het

Terzijde 1

Een voorbeeld van p. 62: "De verlichte geesten die in deze en dergelijke menselijke samenhangen en zonder steekhoudend argument het religieuze motief denken te kunnen bagatelliseren of die een afscheid als dat van David Hume als vanzelfsprekend zien verdenk ik ervan dat zij zich te weinig vragen hebben gesteld over de eigen eenzijdig onderhouden toegenegenheden om zich een voorstelling te kunnen maken van wat anderen bezielt op ander terrein maar op hetzelfde psychische vlak."

En van p. 137: "... het leggen van een verband tussen de persoon David Hume en de filosoof en psycholoog David Hume. In de voorgaande hoofdstukken werden al de wegen opgezocht en ingeslagen die me konden voeren langs de aanknopingspunten die me in een volgend hoofdstuk de aanwijzing tot zowel de hypothese als dat mogelijke verband zullen moeten verschaffen, met weliswaar voor de *Dialogues* de wat minder op het beoogde eigen resultaat betrokken aandacht die dit geschrift, het belangrijkste van Hume over de godsdienst, nu eenmaal verdient."

Sizoo om de (veronderstelde) geestelijke strijd van Hume met het geloof. Sizoo beseft dat zijn onderzoek naar de toedracht daarvan slechts speculatief van aard kan zijn nu het logboek van die strijd niet meer bestaat. Hij noemt het geloof een “dierbare band van de begoochelende soort” en bespreekt verschillende manieren waarop aan zo’n band (zie Terzijde 2 ▼) een eind kan komen, zoals bekering tot een nieuwe band of een toetsend onderzoek door de ‘gebundene’ zelf. Dat laatste spreekt Sizoo het meeste aan, ook uit eigen ervaring. Hij denkt hierbij tevens aan een hem bekende student die door een eigen onderzoek naar ethiek van het geloof was afgeraakt. De vermeende partijdigheid van het Hemels Gerecht ten gunste van gereformeerden was die student gaan tegenstaan met als gevolg een *hekel* aan God.

Terzijde 2

Sizoo spreekt herhaaldelijk over een ‘band’ – ook ergens van een eenzijdige band – waar het gaat om *gefascineerd zijn door of geloven in*. Zou hij *houden van* of *fan zijn van* ook als een band beschouwen? Kan men een ‘band’ hebben met een ander die zich van niets bewust is?

Zijn geloofsverlies was dus in belangrijke mate een gevoelskwestie. Sizoo gaat na of ook de geloofscrisis van Hume zo kan worden bekeken. Dat blijkt inderdaad te kunnen, al is daarmee niets bewezen.

Om dit te onderbouwen gaat Sizoo op speurtocht naar sporen van Hume’s ontkeringsproces in diens belangrijkste werken, om te beginnen in de *Treatise*. “Het geheel daarvan is verdeeld in drie delen” schrijft hij, een voorbeeldje van wat ik ‘omhaal van woorden’ noem, omdat ik gewoon zou zeggen “Het bestaat uit

drie delen”. Maar misschien is dit bedoeld als geestige herinnering voor gymnasiasten aan Caesars zin “*Gallia est omnis divisa in partes tres.*”

In zijn *Treatise* komt ◀ Hume als scepticus en empirist naar voren. Hij betoogt dat ons verstand ons geen zekerheid kan geven omtrent de wereld en onszelf. Alle kennis bereikt ons als informatie via de zintuigen en als herinnering aan zulke informatie. Een wereld buiten ons kunnen wij niet bewijzen, maar we geloven er instinctief/gevoelsmatig in. Alleen de wiskunde en de logica zijn grijpbaar voor het loutere verstand. Ook ons ‘ik’ kunnen we niet bewijzen; er zijn alleen gewaarwordingen, waarbij genot en pijn de belangrijkste plaats innemen. Ethiek (zowel als esthetiek) is uiteindelijk een kwestie van smaak, die weer samenhangt met genot en pijn via gewaarwordingen als aangename

Hans Sizoo: *Een geheim in de haard. David Hume, de godsdienst en God. Essay*. Uitgeverij Aspekt, 2016. ISBN 9789461539359. € 18,95.

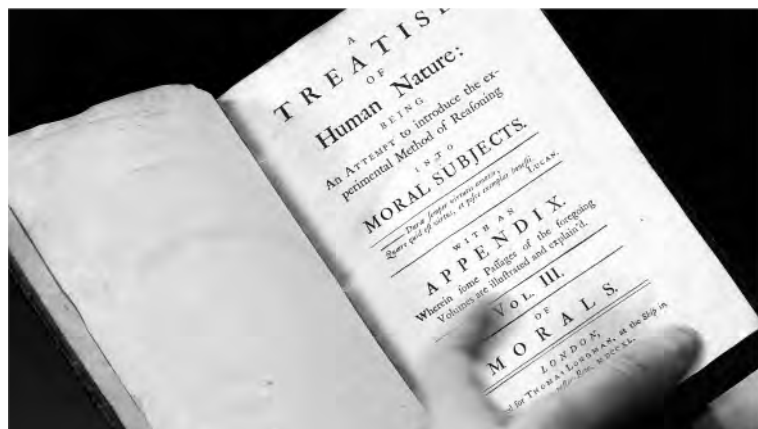
herkenning, sympathie en empathie, afkeer en weerzin. Heel anders dan de christelijke ethiek dus. Oorzakelijkheid is niet te bewijzen; causale verbanden zien we instinctief, door gewenning, waar gebeurtenissen op elkaar aansluiten. Bij al die onzekerheid kan de wetenschap alleen nieuw ‘geloof’ brengen en kunnen natuurwetten eigenlijk geen wetten worden genoemd. Zelf nieuwe ideeën presenteren vergt daarom de grootst mogelijke zorgvuldigheid en dat is dan toch de zorgvuldigheid van de empirische wetenschap. In dit licht gezien roept het twijfelende geloof, misschien zelfs ongeloof, van Hume geen verbazing op. Sizoo wijst erop dat gevoel en instinct volgens Hume een grotere rol spelen in het menselijke kennen en handelen dan de rede en noemt antirationalisme de kern van diens scepticisme. Zo bezien is een zekere mate van geloof bij Hume ook weer niet uit te sluiten.

Terzijde 3

Veel werken van Hume kunt u vinden (in het Engels) op <https://www.gutenberg.org/ebooks/search/?query=david+hume>

De vraag hoe Hume’s veronderstelde ontkeringsproces kan zijn verlopen en waar het door *getriggerd* kan zijn, vind ik persoonlijk niet bijster zinvol, bij gebrek aan documentatie. Hieraan is vooral het laatste hoofdstuk gewijd, dat mij het minst kan bekoren. Het speculerende karakter hiervan – het héét ook ‘*Speculatief*’ – doet mij opmerken dat de aanduiding ‘*Essay*’ (probeersel) terecht op de cover staat. Ik verneem liever wat het mogelijke geloof of ongeloof van Hume inhield, voorzover dat uit de nog bestaande teksten van hemzelf en anderen valt op te maken. Daar geeft dit boek al met al wel een bruikbaar beeld van. God wordt door Hume de schepper genoemd waarin je wel móet geloven als je bijvoorbeeld naar het firmament kijkt (dat in het 18e-eeuwse Schotland natuurlijk heel wat beter te zien was dan hier en nu). Maar God wordt door hem niet geaccepteerd als de Hemelse Rechter die mensen tot de verdoemenis veroordeelt. Evenmin ziet hij de hand van God in alles wat er in leven en wereld gebeurt. Zijn ‘officiële’ kijk op God is dus deïstisch. Als Hume in werkelijkheid ongelovig was, kwam hij daar niet voor uit, zelfs niet in fameus atheïstisch gezelschap in Parijs. Zo kon hij zich in Edinburgh handhaven en zelfs roem vergaren, ook al werd hij enkele malen wel van atheïsme beschuldigd.

Het verdere gedachtegoed van Hume komt in dit boek te summier aan de orde om het een goede algemene inleiding op deze belangrijke Verlichtingsdenker te laten zijn; het vele speculeren en de vermoeiende schrijfstijl dragen niet bij tot de aantrekkelijkheid en toegankelijkheid. Maar aandacht voor Hume is een goede zaak en ik zal *Een geheim in de haard* niet in de haard gooien.

Filosofisch lees- & denkplezier

Top 21 Nederlandstalige filosofieboeken

Floris van den Berg

Tijdens het tandenpoetsen voor het naar bed gaan was ik opeens in mijn hoofd een lijstje aan het maken met mijn favoriete Nederlandstalige filosofieboeken. Bij dezen deel ik mijn bevindingen. Er is een overvloed aan boeken beschikbaar. Dat is een grote rijkdom. Toch is het overgrote deel van die boeken het lezen niet waard. Het heeft heel lang geduurd voordat ik in dat dorre oerwoud (ja, ik weet dat een dor oerwoud een tegenstrijdigheid is, maar ik vond het een passend beeld) mijn weg kon vinden. Ik heb een grote leeshonger, maar ik ben allergisch voor ondoorgrondelijke taal; teksten die ik niet direct kan begrijpen. Ik heb dan ook een fysieke afkeer van postmodernistische teksten. Maar ook academische filosofie is doorgaans een dorre boel.

Toen ik de lijst had opgesteld, viel me op dat een groot deel van de auteurs deel uitmaken van wat ik de Gents-Leidse School heb genoemd (zie mijn boek *Beter weten*). Dat is ook niet vreemd, want ik voel mijzelf tot deze school aangetrokken. Ik heb gestudeerd bij Philipse en Cliteur en ik ken Vermeersch, Braeckman, Boudry en Verhofstadt goed. Deze filosofen staan in de traditie van de radicale verlichting. Ze zijn onder andere atheïst en liberaal. Zij pogen helder in hun taal en denken te zijn. Het Leidse deel wordt vertegenwoordigd door Philipse, Cliteur, Hirsi Ali, Van het Reve, Gasenbeek en Kousbroek; het Gentse deel door Vermeersch, Verhofstadt, Braeckman en Boudry.

Uit onderstaande lijst zal blijken dat ik een brede en wellicht excentrieke opvatting over filosofie heb. Filosofie heeft mijns inziens vier dimensies. Ten eerste om te komen tot een beredeneerd universum- en mensbeeld. Ten tweede om te onderzoeken wat het goede leven is. Ten derde om te leren kritisch te denken. En ten vierde (en dat is waar mijn prioriteit ligt) om te helpen naar een wereld met minder leed en meer geluk.

De boeken die ik hieronder opsom, hebben mij zowel veel lees- als denkplezier bezorgd. Elk van deze boeken zou ik met plezier herlezen, als ik dat al niet gedaan heb. Ik wens je dan ook veel leesplezier toe.

Wellicht maak ik nog een lijst met Engelstalige filosofieboeken. Of filosofieboeken überhaupt. Maar dat is voor later.

1. **Rudy Kousbroek, *Hoger honing*, 1997.**
Scherpe essays over religie en andere dwalingen.
2. **Herman Philipse, *Atheïstisch manifest*, 1995.**
Bondig vlijmscherp pleidooi voor atheïsme. Prachtig.

Floris van den Berg (Naarden, 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Onlangs verscheen van hem het boek *De Vrolijke Feminist*.

3. **Karel van het Reve, *Het geloof der kameraden*, 1969.**
Beste weerlegging van de ideologie en vooral de praktijk van het communisme die ik ken. Stilistisch schitterend.
4. **H.W. von der Dunk, *De verdwijnende hemel*, 1999.**
Cultuurgeschiedenis van de 20ste eeuw van Europa. Door het lezen van deze twee delen kreeg ik meer grip op de ideeëngeschiedenis van deze periode dan ik tijdens mijn studie wijsbegeerte heb opgedaan. Het boek is een avontuur om te lezen. Tal van verrassende dwarsverbanden en inzichten.
5. **Hans Achterhuis, *De erfenis van de utopie*, 1998.**
Dit leest als een spannend boek. Een combinatie tussen literatuur, geschiedenis en politieke filosofie. Het is een springplank naar utopische en dystopische romans die je door dit boek beter kunt plaatsen.
6. **Ton Lemaire, *Met open zinnen. Natuur, landschap, aarde*, 2002.**
Een essayistisch boek over de belevenis van de natuur door de ogen van filosofen, schrijvers en dichters, waaronder de Japanse haiku-dichter Bassho. Subjectieve beleving van de wereld en een soort seculier-spirituele band met de natuur zijn zeldzaam in de filosofie. Dit is een uitzonderlijke uitzondering.
7. **Ayaan Hirsi Ali, *De zoontjesfabriek. Over vrouwen, islam en integratie*, 2002.**
Indringende kritiek op de islam en de onderdrukking van vrouwen.
8. **Etienne Vermeersch, *De ogen van de panda*, 2010 (nieuwe editie).**
Bondige zeer duidelijke uitleg over de ecologische crisis. Een milieufilosofische klassieker. *Must read*.
9. **Etienne Vermeersch & Johan Braeckman, *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte*, 2008.**
Zeer leesbare geschiedenis van de filosofie, vanuit het Verlichtingsperspectief. Eerste geschiedenis van de filosofie die aandacht besteedt aan dierethiek en milieufilosofie.
10. **Dirk Verhofstadt & Etienne Vermeersch, *Een zoektocht naar waarheid*, 2011.**
Marathoninterview tussen van filosoof Dirk Verhofstadt met filosoof Etienne Vermeersch. Vermeersch is

- een brede verlichtingsfilosoof. Het interviewboek is een moderne variant van de dialogen van Plato. De interviewvorm brengt filosofie tot leven.
11. **Johan Braeckman, Maarten Boudry, *De ongelovige Thomas heeft een punt. Een handleiding voor kritisch denken*, 2011.**
Kritisch nadenken is moeilijker dan je denkt. Dit boek legt uit waarom en hoe het dan wel moet.
 12. **Dirk Verhofstadt & Paul Cliteur, *Een zoektocht naar harmonie*, 2012.**
Verhofstadt gaat door met zijn marathoninterview project. Cliteur heeft een meterslang oeuvre op zijn naam. Dit interview-boek is de beste ontsluiting van zijn filosofie. Over atheïsme, secularisme, humanisme en vrijheid van meningsuiting.
 13. **Paul Cliteur, *Moreel Esperanto*.**
Cliteur onderzoekt de voorwaarden waaronder mensen met elkaar kunnen overleggen over hoe in vrede met elkaar zo goed mogelijk samen te leven. Daarvoor is een morele taal nodig die door iedereen wordt begrepen, een moreel Esperanto.
 14. **Frank Westerman, *Ingenieurs van de ziel*, 2002.**
Over de rol en positie van schrijvers in de totalitaire Sovjet Unie onder Stalin. Een dystopie in de praktijk.
 15. **Midas Dekkers, *Lichamelijke oefening*, 2006.**
Ironische cultuurgeschiedenis van de ontdekking van sport en lichamelijkeheid in de 20ste eeuw. Bioloog en cultuurhistoricus Dekkers moet er allemaal niks van hebben. Hij zet je aan het denken over de cultus van het lichaam.
 16. **Joke Smit-Kool, *Het onbehagen van de vrouw*, 1967.**
Dit is geen boek, maar een schitterend en programmatisch essay met een analyse over de achterstelling van de vrouw en een pleidooi voor emancipatie.
 17. **Bert Gasenbeek (red.), *Vrijdenken en humanisme in Nederland. 40 plekken van herinnering*, 2016.**
Een originele cultuurgeschiedenis aan de hand van '40 plekken van herinnering' vanuit het perspectief van vrijdenken en humanisme. Dit boek toont indringend aan dat de vrijheden en verworvenheden waar wij van kunnen genieten met veel moeite zijn bevochten, met name op de paternalistische religie. Prachtig geïllustreerd. Het boek laat een andere geschiedenis van Nederland zien dan doorgaans aanbod komt. Inspirerend!
 18. **Erno Eskens, *Democratie voor dieren. Een theorie van rechtvaardigheid*, 2009.**
Filosoof Eskens poogt hoe dieren in een democratie vertegenwoordigd kunnen worden. Politieke filosofie over niet-menselijke dieren.
 19. **Marianne Thieme, *De eeuw van het dier*, 2007.**
Politiek-filosofisch manifest van Thieme over de Partij voor de Dieren. Ze voorspelt/hoopt op een emancipatiebeweging voor niet-menselijke dieren.
 20. **Harm Visser, *Leven zonder God. Elf interviews over ongelooft*, 2003.**
11 intrigerende en fascinerende interviews over atheïsme, met Philipse, Van Heerden, Swaab, Icke, Kousbroek, Schat, Plasterk, Bouazza, Pam en Crombag. Ik lees nog wel eens interviews terug als ik een van de geïnterviewden weer eens ergens tegenkom. Opvallend: alleen mannen.
 21. **Herman de Regt, Hans Dooremalen, *Wat een onzin! Wetenschap en het paranormale*, 2008.**
Twee wetenschapsfilosofen die zich mateloos ergeren aan de paranormale kennisclaims om ons heen en haarfijn uitleggen waarom het onzin is. Dit boek is toegepaste wetenschapsfilosofie.

Islam en het onvoorziene verschil

Tom van Ewijk

(mini-c.v. op pag. 11)

Ze werden 'gastarbeiders' genoemd. Eind jaren '50, begin '60 van de vorige eeuw kwamen ze vanuit Zuid-Europa naar het welvarende noorden om er te werken in onder meer de mijn- en de staalindustrie. Spanjaarden, Portugezen, Italianen, Grieken en uit Oost-Europa waren het voornamelijk Hongaren. Ze waren opgegroeid in de cultuur van hun land, maar ze waren Europeanen en pasten zich gemakkelijk aan. Geen van hen liep te koop met zijn geloofsovertuiging, niemand die openlijk kritiek spuide op de politiek en het levenspatroon van het gastland. Ze kwamen om te werken en daarmee uit.

Maar tegen de jaren '70 kwam een nieuwe lichting op gang. Ditmaal uit het Marokkaanse bergland en de

binnenlanden van Turkije. Wat geen mens van hun gastland voorzag was het levensgrote verschil in mentaliteit tussen deze nieuwkomers en de Zuid-Europese werkers. Dit onvoorziene verschil werd steeds duidelijker naarmate de nieuwkomers zich voorgoed vestigden en in aantal toenamen. Hun nieuwe leefomgeving maakte het ze gemakkelijk. Ze konden zich veel vrijer opstellen dan in hun land van herkomst. Ze stalden met grote voortvarendheid hun minaretten uit, onthielden de autochtone landgenoten niet van kritiek op hun levenswijze, scholden vrouwen die in hun eentje over straat liepen uit voor hoer (waar ze tot op de dag van vandaag mee zijn doorgedaan), ontdekten duintoppen om te gluren naar het naaktstrand,

gebruikten de wc of de achtertuin voor rituele slacht, sjoemeldien met uitkeringen en kinderbijslag (waar een autochtoon nog van kon leren) en leverden een niet geringe lichtgetinte bijdrage aan de landelijke criminaliteit. De nieuwe landgenoten oefenden ook voor hun karakteristieke praktijken uit als gedwongen huwelijken (niet zelden met minderjarigen), kidnapping, vrouwen mishandeling (waaronder ook vrouwenbesnijdenis), eerwraak, verstoting, zoontjesdictatuur.

Desondanks leek het alsof zij zich thuisvoelden in de democratie, maar dat was schijn. Vrijheid van godsdienst betekende eigenlijk vrijheid alleen voor hun eigen godsdienst, niet voor andere geloofsovertuigingen. Vrijheid van meningsuiting was hun van huisuit vreemd, die vrijheid was voorbehouden aan Allah. Maar nu mochten ze zomaar vrijuit zeggen wat ze vonden en zelfs eisen stellen, zich er niet van bewust, dat ze daarmee vaak misbruik maakten van de democratie. Niet onbegrijpelijk, want ze waren daar juist tegen, maar wisten wel, als het zo uitkwam, er handig gebruik van te maken. Intussen waren de overheden een en al tolerantie en begrip. Dat was voor hun een onbekende luxe, thuis waren ze gewend dat de politie hun tweede vader was, dus oppassen geblazen. Nu profiteerden ze van een minder harde aanpak en dreven er tegelijk de spot mee. Ze waren absolute staatsmacht gewend die met straffe hand het tweespan politiek en godsdienst mende. En scheiding van kerk en staat was in Allah's ogen een gruwel.

Op de werkvloer

Als bedrijfsjournalist van vijf fabrieken behorend tot de Nederlandse tak van een wereldconcern, had ik destijds, nu bijna vijftig jaar geleden, ook te maken met personeel op de werkvloer uit Marokko en Turkije. Het viel me op dat de Turken meer op zichzelf waren en ook meer moeite met de taal van hun gastland hadden dan de Marokkanen. Sommige Turken hadden heimwee. De Marokkanen waren eerder aan de vrijpostige kant en leken zich gemakkelijker aan hun nieuwe omgeving aan te passen. Ze leerden opmerkelijk snel zich zo goed en zo kwaad als het ging in het nederlands

uit te drukken. Vooral met hen had ik nogal eens een discussie waarbij ze geen blad voor de mond namen. Nu hield ik er rekening mee dat ik voornamelijk te maken had met mensen afkomstig uit het Rifgebergte, wat niet wegnam dat dit volk onbewimpelde kritiek kon spuien op onze democratische samenleving. Die kritiek mag inmiddels overbekend zijn, daar hebben de imams ijverig aan meegewerkt. Ik leerde toen begrijpen dat hun godsdienst – uiteraard de enige ware – deel uitmaakte van hun land van herkomst. Godsdienst en vaderland (inclusief de vaderlandse politiek) vormden een eenheid die hun leven c.q. religieuze overtuiging volledig bepaalde en geen kritiek of tegenspraak duldde. Mijn vragen over de islam werden al bijna als een aanval opgevat.

Ik herinner me nog goed een niet onsympatieke fanaat die fel betoogde dat wij, ongelovige autochtonen, ons aan de islam moesten aanpassen. Andersom was uitgesloten. "Dus het komt erop neer dat wij worden gedwongen moslims te worden," merkte ik op. Hij knikte ijverig, alsof dwang voor hem heel normaal was, want "islam is goed, islam de waarheid". Ik vroeg hem hoe hij mij zag: als mens of als ongelovige? Dat was een vraag die hem verraste. Hij antwoordde slim: "als allebei". Maar ik moest er wel rekening mee houden dat "over tien jaar wij de baas."

Gehersenspoeld

In die periode werd het mij duidelijk dat moslims, althans zoals ik ze toen leerde kennen, vanaf hun geboorte gehersenspoeld zijn. Zo primitief als ze waren, zo superieur, op het arrogante af, gedroegen zij zich vanwege hun geloof. Sommigen bleken onverbiddelijke fanaten, voorkomend en niet onvriendelijk in de dagelijkse omgang, maar als toevallig het geloof ter sprake kwam, moest ik goed op mijn woorden letten, want deze mensen kenden op dat punt geen humor, geen zelfkritiek en geen verdraagzaamheid. Opvallend was dan ook hun abnormale lichtgevoelheid. Hun geestelijke leiders begonnen in de moskee weldra met opruiende taal haatgevoelens bij de dociele gelovigen aan te wakkeren. Haat jegens de 'ongelovige' westerse

wereld en zijn democratieën. Ik denk nu aan de Britse filosoof-historicus Arnold Toynbee¹ die in zijn essay "De Islam, het Westen en de toekomst" halverwege de vorige eeuw onder meer schreef: "Het 'panislamisme' is ingeslapen – en toch moeten wij rekening houden met de mogelijkheid dat de slaper wakker kan worden, wanneer ooit het kosmopolitische proletariaat van een verwesterde wereld zich verzet tegen de westerse heerschappij en zich luid beklagt over het gebrek aan anti-westerse leiding. Die roepstem kan onberekenbare gevolgen hebben door de strijdbare geest van de islam op te roepen..."

Het panislamisme ontstond in de tweede helft van de 18^e eeuw uit verzet tegen het westerse imperialisme met als doel herstel van de politieke eenheid en de culturele superioriteit van de islam. Aanvankelijk zorgde het voor agitatie onder islamitische volken die onder koloniaal gezag stonden. Later zwakte het af. Blijkbaar was de tijd er nog niet voldoende rijp voor. Intussen mag niet worden vergeten dat, gezien vanuit historisch oogpunt, het westen zich de huidige situatie zelf op de hals heeft gehaald. Goed om te beseffen, maar geen reden om daarvoor schuldbevestigend de democratie te laten verzieken door een opdringerige godsdienstig-politieke overtuiging.

De autoriteiten

Het is begrijpelijk dat de autoriteiten evenals de inheemse bevolking in het begin niet goed raad wisten met de mentaliteit van een kersverse bevolkingsgroep, waarvan de gewoontes en opvattingen zo onvoorzien en sterk verschilden van de westerse normen en waarden. Daarbij deed zich een situatie voor die tot vandaag nog zijn invloed doet gelden, namelijk dat zowel Turken als Marokkanen dermate gebakken zijn aan de bakermat van hun geloof, waardoor het hun vrijwel onmogelijk is de band met hun thuisland los te laten, want dat zou haast verraad betekenen. De islam is het enige houvast dat zij van huisuit hebben meegenomen. Dat kon ik opmaken uit mijn gesprekken met de fabriekswerknemers uit Turkije en Marokko die ongetwijfeld door hun

¹ Toynbee, Arnold J. (1889–1975) - Beschaving in het geding – Hst. De islam, het westen en de toekomst – Kroonder/Bussum 1949

imams nog eens extra waren geïndoc-trineerd. Hun democratische landgenoten hadden zich maar aan te passen aan hun opvattingen en principes. Duide-lijk kwam daarbij aan het licht dat zij van de democratie een verwrongen beeld hadden, want zij hadden toch immers vrijheid van godsdienst? Alsof democratie hetzelfde was als theocra-tie.

De situatie zoals die zich nu na ruim een halve eeuw voordoet, kan de moslims niet geheel worden aangere-kend, maar wel de politici die, tolerant als ze waren, aanvankelijk dachten met een maatregel als bijvoorbeeld de anti-discriminatiewet de zaak in de hand te houden. Hun politiek was erop gericht, de kool uit de polder en de geit uit het Rifgebergte zoveel mogelijk te sparen. Ze dronken toch maar liever een sussend kopje thee met een stupide, opruiende taal uitslaande en discrimi-nerende imam die van homohaar een geloofsartikel maakte, dan dat ze die kobold stante pede bij kop en kont voorgoed het land uitsmeten. Een strikt beleid van de overheid zonder afwachende houding had veel onrust en onlust bij de autochtone bevolking voorkomen en duidelijkheid verschaft aan de nieuwe inwoners.

Integratie

Integratie had moeten plaatsvinden zonder toegeeflijkheid en volgens richtlijnen waaraan niet kon worden getornd.

En dan komt de vraag aan de orde: is er eigenlijk wel sprake van integra-tie? Op 23 november 2016 zag ik een televisieuitzending van Zembla, geti-teld *'Undercover in de Deense Mos-kee'*. Ik werd geconfronteerd met een ontstellende stompzinnigheid van chronische islamitis waartegen geen integrerend geneesmiddel helpt. Ik zag gebeuren hoe een moslim en moslima als getrouwd stel undercover en filmend met een verborgen camera acht Deense moskeën bezochten, zogenaamd om hun problemen met de plaatselijke imam te bespreken. Als de vrouw vertelt dat haar man haar mis-handelt, raden zeven van de acht imams haar met klem af naar de politie te gaan. Haar probleem dient 'binnens-huis' alleen aan de imam te worden voorgelegd, maar ze wordt er wel op gewezen dat ze verplicht is met haar

man naar bed te blijven gaan. Werken buitenshuis mag zij uitsluitend met zijn toestemming. Dat man en vrouw zich als goede moslims in eerste instantie hebben te houden aan de richtlijnen van de sharia is een voor-waarde waaraan niet kan worden getornd. Het komt er dus in feite op neer dat de Deense grondwet onderge-schikt is aan de sharia. Ook moslims die in de fout gaan, dienen niet bij de politie te worden aangegeven, maar door de imam op het rechte pad te worden gewezen. En over kinderen gesproken: één van de imams zegt dat kinderen vanaf 10 jaar mogen worden geslagen, als ze niet willen bidden. Er komen ook woordvoerders van de Deense moskeën aan het woord die beweren dat hun volgelingen juist worden aangemoedigd om te integre-ren in de Europese samenleving.

Deense politici die de beelden zagen, waren geschokt en de regering heeft een lijst van 'haatpredikers' opgesteld en openbaar gemaakt. Maar is het alleen in Denemarken waar moslims het vertikken te integreren? Dat hoef ik me niet eens af te vragen, want het is overal in Europa waar ze zich hebben gevestigd, het geval. De macht en de invloed van de imams is vèrstrekkend. Als buitenstaander zie ik ze als primitieve scherp-slijpers, dus zonder breed gezichtsveld en met slechts kennis gefixeerd op de koran. Maar voor de moslingelovigen is hun woord allesbepalend; die hangen aan de lippen van een goed van de tong-riem gesneden prediker die hen een strijdvaardig gevoel geeft en van ver-voering het hart in de keel doet kloppen. Al luisterend zelf kritisch denken is door Allah streng verboden.

Integratie wordt extra bemoeilijkt door radicale islamitische stromingen met als voornaamste stroming het **sala-fisme**, een soort uitvergroting van de koran. Het is overal bezig zich te ont-wikkelen tot een kwaadaardig gezwel in de democratie. Op slinkse wijze

tracht het gebouwen te kopen, gefinan-ceerd door rijke geldschietters als Saoe-di-Arabië, Qatar, Koeweit en de Verenigde Arabische emiraten, om scholen te stichten en vandaar uit zijn extremistische gedachtegoed te ver-spreiden dat erop gericht is het westen te islamiseren. Het is geen geheim meer dat vanuit de gevestigde moslim-wereld sluipende pogingen worden ondernomen dit te realiseren. Wat er allemaal in het geniep wordt bekok-stoofd, komt nauwelijks aan het licht.

Saoedi-Arabië

Ik wil hier in dit verband opmerken dat de islam een dwingende invloed ondervindt van Saoedi-Arabië dat in letterlijke en figuurlijke zin het 'Mekka' van de islam vormt. Dit koninkrijk hangt het puriteins-reactio-naire **wahhabisme** aan, gesticht door Mohammed Ibn abd al-Wahhab (1703-1791) een rabiante anti-soefist¹ die zich keerde tegen mystiek, heiligenver-ering, musiceren, dansen en verder zaken als roken, koffiedrinken e.d. En vrouwen hadden uiteraard niets meer in te brengen. Het was de clan van de Ibn Sa'uds die zich tot het wahha-bisme bekeerde. Onder leiding van deze clan ontstond na meer dan een eeuw strijd het huidige koninkrijk Saoedi-Arabië. Het wahhabisme waarvan de koning de imam is, geldt als de enige ware islam verbonden aan de gedachte van een onafhankelijk Arabië.

Wahhabitisch zijn in wezen ook terreurgroepen als IS, Al Quaida, Boko Haram, Al Shabaab e.a. En op de keper beschouwd is wahhabisme vrijwel hetzelfde als salafisme dat een verzamelnaam vormt van diverse bewegingen binnen de islam met als belangrijkste kenmerk een compromis-loze, rechtlijnige uitleg van de islami-tische bronnen, waarvan ook het westen mag mee 'profiteren'.

Intussen spelen de salafisten de onschuld. Hun scholen zijn slechts bedoeld om de zuivere islam te bestu-deren en uit te dragen, en ze hebben toch zeker het democratische recht om evenals alle andere godsdiensten

¹ Soefisme: mystiek-religieuze beweging binnen de islam die in de 12^e eeuw zijn oorsprong vond in Irak en zich vandaar uit verspreidde, en vele aanhangers onder de moslims vond. De orthodoxe islamtheologen stonden er echter afwijzend en zelfs vijandig tegenover.

scholen te stichten? Dat hebben ze, maar hun onderwijs is wel linea recta tegen de democratie gericht ter bevordering van ondermijnende activiteiten, te beginnen met onverdraagzaam gedrag jegens democratie en integratie, om te eindigen in een islamitische theocratie. Dit dient een onvoorwaardelijke reden te zijn tot een verbod op salafisme. Maar is zo'n verbod dan niet een aantasting van de godsdienstvrijheid en het recht op vrije meningsuiting? Nee, want hier trekt de democratie een duidelijke grens.

"Mensen zijn vrij om naar hun mening te handelen en hun opvattingen te realiseren, mits zij dit alleen op eigen risico doen zonder fysieke of morele hinder van hun medemensen." Aldus democraat en filosoof John Stuart Mill ¹in *Over Vrijheid*. Bovendien kunnen handelingen niet even vrij zijn als opvattingen, want "zelfs opvattingen zijn niet langer onschendbaar, als de omstandigheden waaronder zij naar voren worden gebracht zodanig zijn dat zij daardoor een openlijke aansporing tot misdadige handelingen worden."

Haatpredikers

Gelezen het bovenstaande moet ik denken aan een stedelijke gemeente² in een democratisch land, waar een moskeebestuur zeven imams die als notoire haatpredikers bekend staan, uitnodigt om hun bedenkelijke meningen te verkondigen. De burgemeester zit niet op hen te wachten en weigert hun komst. Volgt een kort geding, waarin de gemeente in het gelijk wordt gesteld. Maar in de daarop volgende bodemprocedure oordeelt de rechter dat de weigering inbreuk maakt op de rechten van het moskeebestuur, met name vrijheid van godsdienst en vergadering. Dat lijkt een aanvaardbaar democratisch oordeel, maar wat de rechter vergeet is dat voor de imams en hun gelovigen vrijheid van godsdienst vrijheid inhoudt voor het belijden van slechts één godsdienst. En met hun prediking keren zij zich tegen de democratie en daaraan inherent de vrijheid van welke andere godsdienstige overtuiging ook. De rechter heeft de imams precies in de kaart gespeeld

zonder te beseffen dat de islam – en dan vooral de salafistische stroming – fel gekant is tegen de democratie en haar verworvenheden. Waar zouden die imams het anders over moeten hebben? De burgemeester had het volste recht hun komst te weigeren en de rechter heeft zich netjes aan de wet gehouden, maar de democratie een slechte dienst bewezen. Refererend aan Mill zijn opvattingen inderdaad niet langer onschendbaar als ze haatgevoelens kweken.

Hoe ver is het gekomen met een democratie, waar we baardige moslimvlegels met IS-vlaggen dulden, die opruiende taal uitbraken met leuzen als "Dood aan de joden!" en "Sharia voor Nederland!" Waar zijn we mee bezig wanneer een politieke slogan als "Minder Marokkanen" leidt tot een rechtsgeding, niet onterecht aangespannen door een islamitische minderheidsgroepering die zich beledigd voelt, terwijl uit diezelfde groepering bepaalde elementen autochtone vrouwen voor vuile hoer uitschelden; vrouwen die geen aangifte doen, terwijl een dergelijk delict ook voor een rechtsgeding in aanmerking komt. Genoemde voorbeelden geven precies aan waar vrije meningsuiting geen recht van spreken heeft, hetgeen overigens voor zowel moslims als democraten geldt.

Thuislanden

Bedenkelijk en geheimzinnig zijn ook de vaak moeilijk te peilen contacten tussen leden van bepaalde moslimorganisaties en hun hoofdleiding in het thuisland. Het is niet uit de lucht gegrepen als men beweert dat er een ondermijnende invloed van uitgaat. Openlijk is die invloed merkbaar wanneer imams worden aangesteld die in het thuisland zijn opgeleid en door de regering aldaar worden betaald. Dat hier een politieke bedoeling achter schuilt, wordt glashard ontkend. De nieuwe imam betoogt met klem dat hij uitsluitend de religie predikt waarmee politiek niets te maken heeft. Dit klinkt bevreemdend, haast kettens, uit de mond van een imam die toch moet weten dat de islam sinds de profeet evenzeer religieus als politiek georiënteerd is; de koran en de hadith maken daar geen geheim van.

Dat de banden met het thuisland nauw aangetrokken zijn is destijds gebleken bij de coup in Turkije.

Er ontstond een hysterische uitbarsting van woede, nog aangewakkerd door partijen met religieus-politieke tegenstellingen. En zo kwam op straat opeens bij deze bevolkingsgroep het echec van de integratie aan het licht. Overduidelijk bleek de gehechtheid aan hun "vader" de megalomane en paranoïde leider in hun land van herkomst. Openlijk vijandig was opeens de toon die tegenover de autochtone bewoners werd aangeslagen. Er deugde niets van het land waar zij woonden en hun geld verdienden. Nogal logisch dat zij te horen kregen: "Wat doen jullie nog hier? Rot dan op naar jullie "vader". Maar dat was vanwege die belegde boterham in hun 'tweede vaderland' nu ook weer niet de bedoeling.

Terreurgodsdienst

Hoe zal de situatie zich verder ontwikkelen? Het is in het nadeel van de moslims dat de islam wereldwijd, om het netjes uit te drukken, niet bepaald sympathiek overkomt. Er is sinds eind jaren zestig niet veel ten goede veranderd, eerder ten kwade. 'Haatimams' zijn onveranderd actief en radicaliseren jongeren voor de strijd tegen de ongelovigen. Mondiaal manifesteert de islam zich als een terreurgodsdienst. Onder de ongelovigen leven vijandige gevoelens jegens de islam en dus niet zonder reden. Nu begint het erop te lijken dat de politiek bezig is wakker te worden. Dubieuze financiële steun aan moskeën en islamitische organisaties wordt niet geduld. Het is toch van de gekke dat uitgerekend in een democratie een onruststokende godsdienst vreedzaamheid en een liefdevolle houding predikt, althans dat wordt door een enkele goedbedoelende moslim of moslima³ graag verkondigd.

¹ Mill, John Stuart (1806-1873) – *Over Vrijheid* – Hst.3 – Boom Klassiek/Amsterdam 2009

² Eindhoven mocht komst prediker niet verbieden – NRC 30-1-2017

³ Moslima: "Mijn naam is Jihad. Hoe mooi is dat?" – "Zij die de islam nastreven weten dat

Het woord **Jihad**, zeggen zij, betekent in de islam juist vrede en geduld. En moslims mogen alleen de wapens opnemen ter zelfverdediging of wanneer zij onderdrukt worden. Maar in de koran en in de praktijk kom ik eerder het tegendeel te weten en het moet dan wel zo zijn dat moslims onderling elkaar liefhebben en zich vreedzaam gedragen. Ongelovigen komen daar echter niet voor in aanmerking. Nu vraag ik mij af, of er inderdaad goedbedoelende of zogeheten 'gematigde moslims' zijn? Ze zijn er, maar het is slechts een klein aantal dat kan nadenken en zich heeft weten aan te passen aan de democratische principes. Er zijn erbij die onopvallend hun dagelijkse gang gaan en ook die van zich laten horen als kunstenaar, schrijver, dichter, journalist, cabare-

tier. Hun invloed is gering en ik maak me sterk dat ze door veel medemoslims met een scheef oog worden aangekeken of beschouwd als 'verraders'. Sommigen maken naam als politicus, maar daar zitten, zoals gewoonlijk in de politiek, veel januskoppen tussen. Toch moeten er volgens die politiek nog veel meer gematigde moslims zijn.

Het is alweer een aantal jaren geleden dat een journalist zich afvroeg, of die gematigde moslims het zouden toestaan als hun dochters met mannen trouwden die geen moslim zijn? Tonen ze respect voor hun joodse medemensen? Stellen ze zich tolerant op jegens homofielen? Veroordelen ze het slaan van vrouwen? Stemmen ze in met het trouwen van neven en nichten in het moederland? En dan nog een heel belangrijke vraag: gaan ze de discussie aan met de 'fundamentalistische minderheid' in hun midden? Een duidelijk antwoord op al deze vragen is ons geloof juist heel vreedzaam is." – NOS Teletekst 2-7-2016

tot op heden niet gegeven. Zou er dan toch eigenlijk meer sprake zijn van een fundamentalistische meerderheid, waarvan het grootste deel er het zwijgen toedoet? Maar is hen dat na eeuwenlange hersenspoeling van generatie op generatie nog kwalijk te nemen?

Fundamentalisme

Zoals de islam zich opstelt is hij bloedserius en per definitie radicaal fundamentalistisch. Dat zal geen salafist ontkennen. De starheid van de islam lijkt zijn kracht, maar is in feite zijn zwakheid die de moslims dwingt tot geweld. Ik herinner me Jean-Claude Barreau¹, wiens gedegen kritiek op de islam (alweer ruim 12 jaar geleden) in Frankrijk en daarbuiten nogal wat stampij veroorzaakte. Hij was een der

eersten die zijn nek durfde uit te steken en wat hij toen schreef, is nog steeds actueel. "De islam is kwetsbaarder, vatbaarder voor fundamentalisme dan het jodendom en het christendom," meent Barreau. "In de joods-christelijke traditie heeft altijd tegenspraak en protest bestaan: Jeremia, Job, Luther, Calvijn. Dat is nooit opgehouden." Hij ontkent niet dat er ook sprake is van joods en christelijk fundamentalisme, maar "die godsdiensten hebben daarnaast een element van opstandigheid, van het aan de kaak stellen van onrecht en onderdrukking. In zekere zin zit in het christendom al de kiem van het atheïsme: in het christendom is verontwaardiging een deugd, in de islam niet."

Geloofwaardigheid

Het mag historisch heten dat moslims in grote aantallen worden geconfronteerd met de moderne wereld, in samenlevingen die niet islamitisch zijn. Er zit niets anders voor ze op dan dat zij de wetten van die samenlevingen respecteren en zich verplichten hun eigen wetten opnieuw te toetsen, bijvoorbeeld inzake de rol van de vrouw en de dwangmatige status van

hun godsdienst. De sharia zal plaats moeten inruimen voor de 'Universele Verklaring van de Rechten van de Mens'. Geen democratie zal hen hun godsdienst verbieden, maar deze zal zich niet krampachtig en zonder vijandigheid moeten opstellen. In een standvastige Europese cultuur zullen de moslims wel moeten evolueren.

Eén zaak mag daarbij niet uit het oog worden verloren, want even los gezien van zijn kerkelijke instituten en vooral ook van de zogenaamde 'christelijke' politiek is de inspiratie van het evangelische christendom – traditioneel geworteld in de westerse cultuur – voor de toekomst van het westen en zijn democratische verworvenheden van levensbelang. Dit om duidelijk te maken dat onze democratische verworvenheden juist dankzij die verontwaardiging van christelijke oorsprong ons heilig zijn.

Met deze instelling kan het onvoorziene verschil tussen beide bevolkingsgroepen eindelijk onder ogen worden gezien en kunnen politieke lafheid, multikul en islamofobie worden weggehoond. Daarbij dient men te beseffen dat er geen weg terug meer is. Dat hoeft geen reden tot ongerustheid te geven, mits een strikt en consequent beleid zorgt voor evenwicht tussen democratie en islam. Een democratie die eigen verworvenheden in de waagschaal stelt door het sluiten van compromissen met een bepaalde bevolkingsgroep of door het nemen van halve maatregelen jegens die groep, zet haar geloofwaardigheid op de tocht. Een dictatuur, in welke vorm ook, kan uitzonderingen maken en doet dat ook als het goed uitkomt. En zo niet, dan worden er korte metten gemaakt. Een democratie kan dat niet, maar zij kan ook niet iedereen te vriend houden. Er komt een ogenblik dat zij resoluut partij moet kiezen. De keuze kan niet moeilijk zijn, die valt uiteraard op de democratie, zeker als de tegenpartij haar fundamenteel verwerpt. In die zin is de islam een testcase voor de democratie.

¹ Barreau, Jean-Claude – "De islam is oorlogszuchtig, wreed en aanmatigend": het taboe op de kritische benadering van een exotische godsdienst – NRC Handelsblad 8-2-1992

Kunstroof redt van beeldenstormen

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 3)

Op een van de eerste dagen van januari 1997 stond ik bij de brokstukken van Lenin in het Letse Balvi. Ook in dit provinciestadje was het beeld van de cynische massamoordenaar, die Stalin de weg wees in de misdaad, van zijn sokkel gehaald en stukgeslagen.

Soms kregen regionale beeldhouwers de opdracht, maar er was in de Sovjet-Unie ook een speciale Lenin-fabriek die beelden in alle formaten leverde. Soms ging het mis. In Vereya, een plaats ten zuidwesten van Moskou, zag ik op 3 juni 1990 een Lenin met een veel te grote rechterhand. Een truck had ooit het beeld beschadigd; de geleverde nieuwe hand kwam per ongeluk uit een grotere serie, maar omdat zulke fouten in Rusland nooit meer goed komen, had men de enorme klauw maar aan het geschonden beeld bevestigd. Zo zal Lenin er nog wel staan, net als elders in Rusland waar de mythe in stand wordt gehouden dat Lenin zo erg nog niet was.

Maar in de landen die zich aan het Sovjetimperium hebben kunnen losmaken, zijn de Lenins en andere symbolen van het communisme gevallen. In Litouwen zijn de beelden bijeengebracht op een terrein tegen de grens met Wit-Rusland, in het Grūto Parkas, dat ook nog een pretpark is. In het fel anti-Russische Estland is ook zoiets gedaan: bij de hoofdstad Tallinn is een Kerkhof van Sovjet Beelden ingericht. De ironie van zo'n concentratie uitgaat, werkt beter dan het vernietigen van een vervloekt geloof, want dat was het communisme; lees maar het *Geloof van de Kameraden* van Karel van het Reve. Dat geloof wilde het andere vernietigen. In het Vereya van Lenin met het handje bezocht ik ook een voormalige kerk. De muurschilderingen van Christus Pantokrator en van de heiligen waren geblakerd doordat het gebouw als elektriciteitscentrale nuttig was gemaakt.

Waarom kan nieuw geloof zijn superioriteit niet bewijzen door monumenten van het oude als symbolen van een voorbijgevoerde tijd intact te laten. Geef ze desnoods uit spot een raar kleurtje, maar verdelg ze niet. Wat in Litouwen en Estland is gedaan, is een voorbeeld van zulke ironie. Maar tot ironie is geloof per definitie niet in staat, want het neemt zichzelf doodernstig. In 1566 begon in Vlaanderen een vernielingscampagne die zich over heel de Nederlanden verbreidde, de Beeldenstorm. Wat de hervormde vandalen hebben aangericht is bij mij vlak over de grens in Kleef en Kalkar te zien. Daar heeft het katholicisme met zijn rijke kerkinterieurs zich gehandhaafd, terwijl in mijn Nijmegen de Stevenskerk steriel werd witgepleisterd.

In het Midden-Oosten staat de destructie van monumenten in Palmyra symbool voor de barbarij van Allahgelovigen. Eerder in 2001 bliezen de Taliban in Afghanistan reusachtige Boeddhabeelden uit de zesde eeuw op. Ze zijn als hologram gereconstrueerd. Op Trafalgar Square werd een boog uit Palmyra geplaatst die door 3D fotografie perfect was nageemaakt.

Zo blijkt het vermaledijde imperialisme van de westerse koloniale machten een zegen. In de negentiende eeuw wilden immers alle grootmachten in hun nationale musea monumen-

ten uit de oudheid. Zo kwam het Brits Museum aan de Parthenonsculpturen, die anders zeker aan de onverschilligheid van de Osmanen en Griekse popen ten prooi zouden zijn gevallen. Nog duidelijker zijn de zegeningen van de Europese kunstroof als het gaat om het Midden-Oosten. Dat beseftte ik toen ik in de carnavalsvakantie door het Berlijnse Pergamonmuseum liep, waar de hele Isjtarpoort uit Babylon is opgebouwd. Niet alleen zijn in Londen, Parijs en Berlijn Soemerische en Assyrische schatten voor vernietiging door IS behoed, in de musea wordt ook een uitvoerige documentatie bewaard, die te zijner tijd reconstructie mogelijk maakt; de poort van Palmyra is daarvan een voorbeeld.

De auteur op Lenins sokkel te Balvi, Letland januari 1997

Grūto Parkas, Litouwen

Kerkhof van Sovjet Beelden, Tallinn

Beeldenstorm in Antwerpen, 1566

BAMIYAN BUDDHA STATUES

Before Islam After Islam

Boeddha-beeld in Bamiyan, Afghanistan, verwoest door de Taliban

Gereconstrueerde triomfboog van Palmyra op Trafalgar Square

Drie-staten-oplossing

Bob Schagen

Naar aanleiding van het artikel over Nir Baram in De Vrijdenker van maart j.l. bericht ik u dat ik in een stuk over mondiaal waterbeheer een mogelijke oplossing heb uitgewerkt voor een beëindiging van het conflict tussen de staat Israël en het Palestijnse volk. Hierbij worden 3 staten betrokken, Israël, Egypte en Jordanië, waarbij inbreng en invloed van het Palestijnse volk gezekeerd dienen te worden. In grote lijnen behelst dit idee dat Egypte het gezag zal overnemen over de Gaza-strook, onder de strikte voorwaarde dat de huidige inwoners op alle terreinen als Egyptische staatsburgers ook aan het bestuur zullen kunnen deelnemen, ervan uitgaande dat er nu reeds economische verwevenheid bestaat tussen beide partijen via bestaande illegale tunnels.

Verder dient Jordanië het gezag over de Westbank te verwerven in welk gebied tevens de ooit verdreven Palestijnen hun woonplaats zouden kunnen krijgen om de overvolle kampen in Jordanië te ontlasten. Deze overgang naar Jordaans staatsburgerschap dient plaats te vinden onder dezelfde strikte voorwaarden als hierboven. De uiteindelijke keuze welk gebied men prefereert dienen de Palestijnen zelf te maken, waarbij rekening gehouden zal moeten worden met de bestaande verschillende facties welke ooit tot sterke verdeeldheid hebben geleid tussen de Palestijnen onderling. Als Egyptische en Jordaanse staatsburgers worden zij binnen de nieuwe staatsgrenzen beschermd door de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties en door de internationale rechtspraak.

Voor Israël bestaat er rechtszekerheid door de bestaande vredesovereenkomsten met Egypte en Jordanië, welke reeds decennia standhouden. Voordeel hiervan is tevens dat er geen tijdrovende vredesbesprekingen gehouden behoeven te worden.

De huidige en ongewenste status quo in het conflict bestaat inmiddels 69 jaar (is 2 generaties) en het ziet er totaal niet naar uit dat er verandering op komst is, zeker niet na de door mij aanschouwde uitzending van 15 februari j.l. op de T.V.-zender van Al Jazeera, waar zowel de nieuwe president van de V.S. als de premier van Israël de 2-staten-oplossing van de hand wees om naar een andere oplossing te zoeken, hetgeen er zeer somber uitziet voor de Palestijnse staat.

Mijn bedoeling van dit schrijven is de algemene opinie te beïnvloeden om het Palestijnse volk uit de fuik van Israël te bevrijden en hierdoor hen ooit een menswaardiger bestaan te bieden met voldoende rechtszekerheid en een betere toekomst.

Bob Schagen (Rotterdam, 1934) is gepensioneerd als interim-manager en consultant bij overheid en diverse bedrijfstakken en was voordien o.a. hoofd inkoop bij een chemische multinational.

Dominee, pastoor of rabbi? (9)

Vervolg van hoofdstuk XIV

Iets soortgelijks kunnen we opmerken bij den biljartspeler die, na gestooten te hebben, en ziende dat zijn bal verkeerd loopt, door 't optrekken van een been of 't verdraaien en buigen van zijn lichaam nog invloed op den loop van den bal meent te kunnen uitoefenen. Lieve biljarter, als ge gestooten hebt, blijf dan gerust staan: alles is beslist, *er is niets meer aan te veranderen*. Lieve bidder, spaar ook gij u de moeite: ook aan 's werelds loop is niets te meer te veranderen.

't Volk voelt iets van al het ongerijmdte dat hierin, en in tal van andere dingen steekt. Ze durven er echter haast niet over nadenken, en leeren liever het geheele denken af. Waar ze trouwens aardig mee bezig zijn. Voeg daarbij het drie maal een is één, en al de verdere ongerijmdheden die zij, op boete van eeuwig branden, geloovig moeten aannemen, en ieder zal toestemmen dat het geloof alleen kan bloeien door het verstand te vermoorden. Denken wordt zonde.

En dan wellicht het ergst van alles, dat eeuwige voorpreken van berusting in alle ontberingen en ellende. Het trachten uit te dooven van alle energie en flinkheid, het leeraren van eeuwige tevredenheid. Aan elken LAZARUS wordt steeds voorgespiegeld dat hij in ABRAHAM'S schoot vergoeding zal vinden voor de ellende die hier wordt geleden, in plaats van hem aan te sporen al zijn werken en streven te richten op het verkrijgen van een menschaardig bestaan hier beneden.

We kunnen allen weten, dat het met de meerderheid onzer arbeiders zeer treurig is gesteld. Zijn wij te lui of te onverschillig voor eigen onderzoek, dan kunnen de Rijks-enquête en de bij die gelegenheid uitgebrachte verslagen ons hierover voldoende hebben ingelicht en we weten er thans iets van — nog lang niet alles — welke uitkomsten ook in dit opzicht achttien eeuwen christendom te zien geven. Eene rilling ging door 't land, bij 't vernemen van wat er gebeurde bv. in de fabrieken van de zeer geloovige heeren REGOUT in Maastricht en op vele andere fabrieken en werkplaatsen. Toch werd toen slechts een zeer klein tipje opgelicht van den doorzichtigen sluier, die daar hangt over den toestand der arbeiders. *Na dien tijd is bijna niets verbeterd, en speciaal in de fabrieken van REGOUT ▼ heelemaal niets*. Nog steeds zijn honderdduizenden overgeleverd aan de genade van fabrikanten, waaronder

vele REGOUT's zijn. En menschievende patroons kunnen 't hunne arbeiders niet veel beter geven, daar dan de concurrentie met de REGOUT's onmogelijk wordt. Voor honderdduizenden van arbeiders in

alle Christelijke landen behelst de sombere klacht van HEINE volle waarheid:

Der Tod ist gut, doch
besser wär's
Die Mutter hätt' uns nie
geboren.

Verandering in dezen toestand is alleen te brengen door kalm maar vastberaden optreden van alle arbeiders. Er is van alles nog genoeg op aarde, men spreekt zelfs van overproductie, als oorzaak der malaise, 't geen beteekent dat er *te veel* is. En door dat *te veel* lijden de volksklassen dan gebrek. Omdat er *te veel* tarwe is, hebben zij niets te eten; omdat er *te veel* schoenen zijn, loopten zij barrevoets; omdat er *te veel* wollen dekens zijn, liggen zij in winternachten te bibberen in hunne bedsteden.

En treden nu onze geestelijken van de verschillende gezindten op, om aan zoo'n wanordelijken, dwazen toestand een einde te helpen maken? Bestudeeren zij de sociale kwestie? Och, neen, ze verklaren bijbelteksten en schrijven *berusting* voor! En vertrouwen op den "Hemelschen Vader", die kastijdt wien hij liefheeft en die alle dingen ten goede zal doen meewerken voor hen die gelooven! Zij zingen wat het meisje zong, dat HEINE ontmoette aan de Duitsche grens, zooals hij ons mededeelt in schoone Duitsche verzen, die ik hier helaas slechts kan weergeven in Hollandsche rijmelarij:

Zij zong het oude berustingslied,
Het „eia popeia" der papen,
Waarmee men dien goeden lummel, het volk,
Als hij schreit, weer tracht te doen slapen.

Ik kan niet nalaten, hier nog eenige coupletten uit hetzelfde gedicht bij te voegen, waarin HEINE ons verhaalt, hoe *hij* denkt ever het nut van dat oude berustingslied. Zij luiden als volgt:

Ik ken die wijs, ik ken ook dien tekst;
Ik ken bovendien menigen pater;
In stilte doen zij zich te goed aan wijn,
Luid predikend: "Geliefden, drinkt water!"
Een nieuwe wijs, een vroolijker lied
Wil ik voor u zingen, mijn vrienden!
Ik zeg u: We kunnen op aarde reeds
Het beloofde Hemelrijk vinden!
Er is hier op aarde brood genoeg
Voor alle hong'rige monden;
Ook rozen en myrthen, genot en lust,
Ze worden genoeg nog gevonden.
Ja, brood en geluk voor iedereen,
Dat zij onze leus hier op aarde:
De hemel heeft in onze oogen toch

Dominee, pastoor of rabbi?

is de titel van een boekje, zonder auteursnaam uitgegeven, maar geschreven door J.G. ten Bokkel, dat in 1890 door de vereniging De Dageraad werd uitgegeven. Het was een groot succes, dat ook veel reacties en polemieken uitlokte. Meer drukken volgden; 47.000 exemplaren werden verkocht. Jan Gerhard ten Bokkel (1856-1932) was jarenlang lid van De Dageraad en is ook auteur voor en redacteur van het gelijknamige tijdschrift geweest. In een nog onvoorspelbaar aantal afleveringen biedt de Redactie u dit grootste succesnummer van onze vereniging ter lezing aan. Hier en daar heb ik eigen noten toegevoegd.

René van Elst,
hoofdredacteur

Voor eng'len en vog'len slechts waarde.
 En krijgen wij vleugelen na onzen dood,
 dan is 't tijd genoeg opwaarts te zweven;
 In afwachting daarvan trachten wij
 Hier beneden menschaardig te leven.

HOOFDSTUK XV.

Reeds eenige malen noemden wij in dit boekje onder de verschillende sekten de *Modernen* op. Met deze mannen hebben wij nog een extra-appeltje te schillen, daar ook zij zich, en lang niet in de laatste plaats, schuldig maken aan denzelfden verstands-moord als de anderen. Wellicht staan zij zelfs in het berusting-preeken geheel vooraan, of althans in de voorste rijen.

Eenige tientallen jaren geleden begon het er voor de godsdienstijveraars bedenkelijk uit te zien. Boeken van enkele Nederlanders, maar bovenal van Engelsche en Fransche geleerden en schrijvers deden hunnen invloed gelden. De vorderingen der wetenschap waren van dien aard, dat het voor elk mensch die door jarenlang gelooven het denken nog niet heelemaal verleerd had, onmogelijk werd langer aan goddienerij te doen. De geheele christelijke leer bleek onhoudbaar, en in strijd met alle ontdekkingen. De kerken bleven leeg, en de preeken on-aangehoord.

En wij dan? vroegen de dominee's.

Naar mijne meening ware de beantwoording dier vraag niet zoo moeilijk geweest. Er zijn nog genoeg nuttige beroepen en bedrijven in de maatschappij te vinden. Tandarts b.v.. Hadden zij echter hierin geen lust, dan lag er een ander, schoon arbeidsveld voor hen open. Terugkeerende tot de oorspronkelijke traditiën van het christendom hadden zij zich nauwer kunnen aansluiten bij het arbeidende volk; zij hadden de eigenschappen, behoeften, gewoonten en gebreken van het volk kunnen bestudeeren, en vooral medewerken om dat volk, waar nog zooveel onkunde en armoede heerscht, geestelijk en stoffelijk op te heffen. De hemel waar zij tot hertoe over gepreekt hadden was verdwenen door de kijkers der sterrekundigen en door de onderzoekingen der geleerden, nu was het tijd om te trachten van deze aarde een hemel te maken.

Doch zij deden niet alzo. Voor deze taak ware inspanning noodig geweest, en dat leek de heeren niet, die gewoon waren aan een leven van niets-doen. Ook zoude dergelijke plichtsbetrachting hun wellicht te staan zijn gekomen op verlies van tractement, en van de vriendschap der rijkeren, die ze wel 's Zondags schriftuurlijk hekelen en uitschelden, doch bij wie ze 's Maandags gaarne op visite gaan.

De heeren bleven predikant. Doch daar 't volk niet meer gediend was van de oude godsdiensten, maakten ze fluks eene nieuwe. N°. 1000 wellicht. Vele van de allerongerijmdste dogma's lieten ze weg, doch behielden de zalvende uitdrukkingen en voor een deel de tale Kanaäns, waaraan nog steeds de ouderen gehecht waren. Twee deelen geloof, één deel wetenschap, vijf deelen groote woorden en zalvende uitdrukkingen werden behoorlijk door elkaar gemengd en te vuur gezet, en ziet, 's Zondags was er eene preek van gekookt die voor allen alles trachtte te zijn. 't Is een raar en lastig goedje voor een beschrijver, die moderneren. Eene juiste bepaling en omschrijving van hen te

geven is onmogelijk, daar ze ieder jaar weer veranderen. De meeste exemplaren beginnen met evangelisch te zijn: daarna worden ze Groningsch, dan modern, dan nog moderner, en dan scheiden ze uit. Niet met preeken, maar met veranderen. Tusschen die hoofdstations liggen honderde hulpstations en halten, waardoor het debatteeren en strijden met deze heeren bijna onmogelijk wordt. Bewijst men hun dat halte N°. 21 geen recht van bestaan heeft, dan stemmen zij direct toe, en vertellen triomfantelijk dat ze ook al sedert een half jaar bij N°. 23 zijn.

Zie je, zeggen ze, de moderne richting wil geen strijd met de wetenschap, ze gaat integendeel mede.

't Is helaas waar, ze gaan mede. Ze gaan meê, zooals een zware goederentrein met den locomotief medegaat.

Voortdurend moet de heele tros van moderneren medegesleept worden, en dat zulks de snelheid van den locomotief "*de Wetenschap*" niet ten goede komt, begrijpt ieder.

Maar ze komen meê. Bewijst de wetenschap dat ettelijke gedeelten van den bijbel niet waar *kunnen* zijn — 't doet er niet toe, zeggen ze, dan preeken we over de rest.

Zijn ze tot inzicht gekomen dat eigenlijk geen enkel gedeelte van den bijbel eene goddelijke openbaring kan zijn — wat hindert het, roepen ze, 't is toch een boek, we blijven preeken.

Men kan veel verder gaan. Toen de Amsterdamsche professor in de heilige godgeleerdheid LOMAN eenige jaren geleden trachtte aan te toonen dat JEZUS waarschijnlijk nooit bestaan had, vond die meening nog al aanhangers onder de predikanten. 't Was echter voor professor *geen* beletsel om christelijk professor te blijven, en voor de predikanten geen hinderpaal om met het ernstigste gezicht van de wereld avondmaal te blijven vieren. Letterlijk alles slikken ze. Zou er geen God zijn? Best mogelijk, maar dan preeken we over een eeuwig en wereldgeest in zulke duistere, donkere volzinnen, dat de boeren eigenlijk niet snappen, dat we maar wat praten. Niemand kan ons dan verwijten dat we niet met de wetenschap meegaan, en toch gaat het tractement door.

Alles verzachten en vergoelijken en verwater-en-melken ze. Voor de pijnbanken van vroeger geven zij moderne celgevangenissen. Bulderde een oud Calvinistisch leeraar zijnen hoorders toe, "dat zij den duivel des hoogmoeds moesten uitbannen", zijn moderne opvolger fleemt over het wenschelijke "om den geest der hoogmoedigheid terug te dringen". En zoo met alles. De tale Kanaäns blijft, maar erg verdund en verslapt. Voor den ernstigen waarheidszoeker

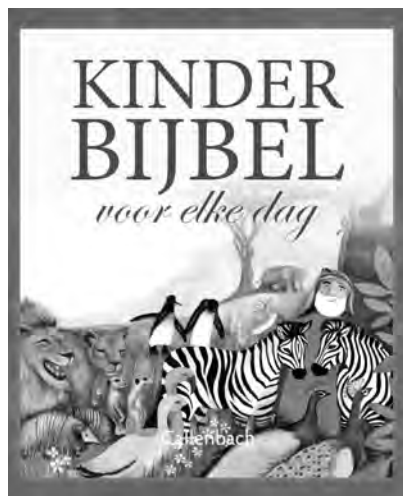
kan menige moderne preek uitstekend dienst doen als braakmiddel.

Hebben Roomschen, Calvinisten, enz. enz. nog een schijn van grond voor hun geloof en leer, de Modernen hebben niets. Den bijbel erkennen als goddelijke openbaring kunnen zij niet. Andere heilige boeken, een Koran, Boek van Mormon of zoo iets, hebben ze evenmin. De natuur leert niets over God. En toch praten ze over hem en zijne eigenschappen en zijn wil met eene zekerheid, alsof ze dagelijks boodschappen uit den hemel kregen. Over elken bijbeltekst kunnen ze preeken, en verwringen en verdraaien de eenvoudige, dikwijls schoone woorden zoodanig, dat de beteekenis geheel verloren gaat.

In Mattheüs 11:25 dankt JEZUS zijn Vader, dat deze de leer der zaligheid voor de wijzen en verstandigen verborgen heeft, en ze den kinderen heeft geopenbaard. De bijbel, en in de eerste plaats het N. Testament, is derhalve voor kinderen, voor eenvoudigen. Kinderlijk en eenvoudig

moeten we het dus lezen en in ons opnemen.

Dan echter komt Dominee en beweert dat er juist heel veel studie noodig is voor 't begripen der Evangeliën. Als men erg veel studeert, blijkt het dat JEZUS een gewoon, goed mensch was, die nooit wonderen deed, LAZARUS wakker maakte uit den schijndood, ook zelf

later als schijndood begraven werd, voorts alleen maar mooie preekjes hield en een voorbeeldig leven leidde. 't Is duidelijk, dat óf JEZUS of Dominee de plank heelemaal mis is, want een eenvoudige en kinderlijk gestemde ziel leert heel iets anders uit die Evangeliën. Toch blijft Dominee zich een volgeling van JEZUS noemen!

't Is waar, als het Evangelie voor de kinderen en eenvoudigen is, zouden de betaalde uitleggers overbodig zijn!

Moet niet ieder, die kinderlijk den Bijbel leest, gelooven, dat JEZUS wonderen deed en zich die wonderen liet aanleunen door vriend en vijand? Als dat nu echter gelogen is en wij derhalve den bijbel niet kunnen vertrouwen, hoe komen de modernen dan aan hunne wetenschap?

Innerlijke stem, godsdienstig gevoel, behoefte aan verheffing, enz. enz. enz., is 't antwoord. Maar beste dominee, u weet toch ook wel, dat men op die innerlijke stem en dat godsdienstig gevoel niets aan kan. Dat het geweten niets is dan een aangeleerd bewustzijn van goed en kwaad en den mensch slechts datgene verwijt, wat hem steeds is voorgehouden kwaad en zonde te zijn. Een katholiek heeft gewetenswroeging, als hij per ongeluk op Vrijdag een stukje worst heeft gegeten, en een Jood als hij in gedachten verzonken op Sabbath figuren heeft geteekend op het bewasemde raam.

Een zendeling bericht ons, dat hij in Indië stond bij het sterfbed van een lid eener menschen-offerende sekte, die heftige gewetensangsten had, wyl hij minder menschen had vermoord dan zijn vader. Vertrouw eens op zoo'n geweten!

HOOFDSTUK XVI.

Eeuwen achter elkander is de bijbel gelezen en bestudeerd, soms door zeer scherpzinnige menschen. Eeuwen lang is 't menschedom geplaagd en dom gehouden, vermoord en verbrand voor en door dat heilige boek, totdat nu eindelijk en ten laatste onze modernen de ware beteekenis van dat boek begrepen hebben.

Dat branden enz. was geheel onnoodig geweest, zeggen ze. 't Was puur eene vergissing. God is liefde, zie je, alleen liefde. Alles wat onze voorgangers verteld hebben, wordt bij dezen herroepen. Ontwikkeling en een hooger geestelijk leven, daar komt het alleen op aan.

En ze gaan voort met preeken uit een boek dat 18 eeuwen lang misverstaan is, tengevolge van welk misverstand meer dan 100 millioen menschen den bloed- of vuurdood stierven!

Ik bezweer u, lezer, vertrouw hen niet! Al die duizenden van andere sekten hebben zich steeds vergist, is 't dan waarschijnlijk, dat onze, toch niet zoo buitengewoon snuggere, modernen eindelijk het ware geloof hebben gevonden?

Hoe zijn ze toch al datgene te weten gekomen, wat ze des Zondags vertellen? Resultaten der wetenschap zijn het niet, en ge zult in de steden onder de getrouwe kerkbezoekers bijna niemand uit de ontwikkelde en geleerde standen vinden. Ontvangen de heeren wellicht nog geregeld openbaringen of boodschappen van God? Moeten we uit hunne ontwikkelingsdogma's opmaken, dat God tegenwoordig andere dingen van ons eischt dan vroeger? En toch preeken deze menschen over alles en alles, met eene zekerheid en verwaandheid, die ons, onwetende, doch van onze onwetendheid bewuste, waarheidzoekers verstomd doen staan.

Mogen zij in andere opzichten verschillen van andere sekten, in datgene wat ik als hoofdzaak beschouw, zijn zij niets beter dan de anderen, namelijk in het vermoorden van het verstand, en in het prediken van berusting en tevredenheid. Als onze voorouders steeds tevreden geweest waren met hunne maatschappelijke positie, klauterden we nu nog in de boomen, of zaten in het gunstigste geval 's avonds in een schoorsteenloos hutje bij een brandende kienspaan. Een kind kan begrijpen, dat alleen door ontevredenheid verbetering kan ontstaan.

En toch steeds weer die tevredenheids- en berustingspreken, en dat voorspiegelen van eene eeuwige belooning (waarvan zij niets weten) voor de aardsche ellende! In dat opzicht verschilt de boodschap die zij beweren, ons van den Hemelschen Vader te moeten overbrengen, al treurig weinig van alle andere boodschappen die ons in den loop der eeuwen gebracht zijn.

Wordt vervolgd.

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden – respect voor andere levende wezens en het milieu